

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA BOSANSKI, HRVATSKI I SRPSKI JEZIK

ZAVRŠNI RAD

Diskursne oznake u romanu *Radio Piton* Samedina Kadića

Mentor: prof. dr. Halid Bulić

Studentica: Kanita Babić

Septembar, 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF BOSNIAN, CROATIAN AND SERBIAN LANGUAGE

FINAL MASTER'S THESIS
Discourse markers in the novel *Radio Piton* by Samedin Kadić

Mentor: prof. dr. Halid Bulić

Student: Kanita Babić

September, 2024.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Kanita Babić

Broj indeksa: 3554/2021; redovna studentica

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik; dvopredmetni studij

Diskursne oznake u romanu *Radio Piton* Samedina Kadića

Završni magistarski rad

Predmet: Pragmalingvistika

Mentor: prof. dr. Halid Bulić

Sarajevo, 2024.

Sažetak

Među elementima govorenog i pisanog diskursa svoje mjesto nalaze i diskursne oznake. To su jezičke jedinice koje uglavnom nastaju iz govornikove želje da uputi sagovornika kako da interpretira iskaz u datom kontekstu, a služe i kao sredstva kohezije i koherencije teksta. One su raznolike po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti, ne vrše sintaksičke funkcije unutar rečenice, ne utječu na istinitost propozicije iskaza i njihovo odsustvo ne utječe na gramatičnost rečenice. U radu daje se pregled dosadašnjih istraživanja diskursnih oznaka u različitim lingvističkim tradicijama, porede se različiti teorijski pristupi ovim jezičkim jedinicama, a potom analiziraju se primjeri tih jezičkih jedinica u odabranom korpusu.

Ključne riječi: *Radio Piton*, diskursne oznake, semantička, diskursna i pragmatička teorija, konektori, kohezija i koherencija teksta, jezičke jedinice raznolike po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti

Summary

Amongst the elements of spoken and written discourse, discourse markers find their place. Those are linguistic units that mostly arise from speakers' desire to guide interlocutor how to interpret a statement in a given context, and they serve as tools for text cohesion and coherence. They are diverse in composition and categorical affiliation, they don't perform syntactic functions within a sentence, don't affect the truthfulness of a statement's proposition and their absence doesn't affect the grammaticality of the sentence. In this paper we give an overview of the previous research on discourse markers in different linguistic traditions, compare various theoretical approaches to these linguistic units, and afterwards analyze examples of those linguistic units in a chosen corpora.

Keywords: *Radio Piton*, discourse markers, semantic, discourse and pragmatic theory, connectors, cohesion and coherence of the text, linguistic units diverse in composition and categorical affiliation

Sadržaj

Uvod.....	7
1. O romanu <i>Radio Piton</i>	8
2. Teorijsko određenje diskursnih oznaka.....	12
2.1. Diskursne oznake u anglosaksonskoj lingvističkoj tradiciji.....	12
2.2. Diskursne oznake u kroatistici.....	15
2.3. Diskursne oznake u srbistici.....	17
2.4. Diskursne oznake u bosnistici.....	19
3. Diskursne oznake u romanu <i>Radio Piton</i>	20
3.1. Konektori kao diskursne oznake.....	20
3.1.1. Gramatički konektori.....	20
3.1.2. Leksički konektori.....	26
3.2. Diskursne oznake raznolike po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti.....	36
3.2.1. Uzvici kao diskursne oznake.....	36
3.2.2. Čestice kao diskursne oznake.....	39
3.2.3. Poštapalice kao diskursne oznake.....	45
3.2.4. Mogućnost funkcioniranja klauza kao diskursnih oznaka.....	47
3.2.5. Sintagma kao diskursna oznaka.....	48
3.2.6. Glagol kao diskursna oznaka.....	48
3.2.7. Prilog kao diskursna oznaka.....	49
4. Zaključak.....	50
Izvor i literatura.....	52

Uvod

Predmet istraživanja ovog rada jesu diskursne oznake u romanu *Radio Piton* autora Samedina Kadića. Prije konkretne klasifikacije i analize ovih jezičkih jedinica u spomenutom korpusu u prvom ćemo dijelu rada dati kratak književni osvrt na Kadićev roman, a potom ponuditi pregled dosadašnjih istraživanja diskursnih oznaka u anglosaksonskoj, kroatističkoj, srbističkoj i bosnističkoj lingvističkoj tradiciji. Govorit ćemo o različitim pristupima diskursnim oznakama – o njihovom neujednačenom imenovanju i definiranju, o sintaksičkim kategorijama iz kojih potječu, funkcijama i svojstvima koje u diskursu imaju. Iako im je svojstveno pragmatičko značenje, u radu će biti govora i o njihovim fonološkim, morfološkim, sintaksičkim, distribucijskim, semantičkim i drugim specifičnim karakteristikama.

Ponudit ćemo vlastito shvatanje diskursnih oznaka, a potom u drugom dijelu rada pobrojati i objasniti primjere diskursnih oznaka iz romana *Radio Piton*. Na osnovu izdvojenih primjera nastojat ćemo u konačnici praktično dokazati ono što prethodno izložimo u teorijskom objašnjenju datih jezičkih jedinica.

1. O romanu *Radio Piton*

Radio Piton književno je djelo Samedina Kadića, autora čije primarno interesovanje nije bila književnost, već filozofija i sociologija, kao što će to biti slučaj i s protagonistom njegovog romana objavljenog 2021. godine. Riječ je o socijalnom romanu u kome pratimo egzistencijalnu borbu mladog čovjeka koji, uprkos svim kvalitetima i idealima, u neperspektivnom poslijeratnom Sarajevu ne uspijeva pronaći svoje mjesto pod suncem. Roman je, kako navodi Kadić, apel i pripovjedača i autora da se obrati pažnja na nezaposlene Emire Žare koji nakon završenih studija uzalud traže zaposlenje, dok naši intelektualni, vjerski i drugi autoriteti pričaju o *velikim pričama*.¹

Protagonist je romana, dakle, Emir Žara – mladić s društvene margine, šehidski sin iz siromašne seljačke porodice koja je u poslijeratnoj borbi za bolji život “sišla” s Bjelašnice u Sarajevo. Završavajući medresu a potom studij filozofije i sociologije, načitan Emir nikada nije pomišljao na moguće probleme sa zaposlenjem. Učiti u medresi da niko ničiju nafaku ne može uzeti te da se od nafake ne može pobjeći, kao ni od smrti, intelektualno se uzdizati čitajući klasike iz književnosti, sociologije i filozofije i istovremeno strahovati od nemogućnosti zaposlenja skoro je nemoguće. Ali kada u konačnoj potrazi za poslom iskorači iz ovog estetskog i intelektualnog svijeta, na njega se obrušava stvarnost koja mu jasno poručuje da je nepotreban svijetu uprkos svim iščitanim “fukoima” i “šalamovima”.

Sa svojim intelektom, odgojem, težnjom za pravdom i dostojanstvom Žara je *generalno prekomjeran*, on je suvišan čovjek u vremenu i društvu u kome egzistira. Jednom će prilikom Husnija efendija, njegov stariji kolega, slušajući Emirov vaz u švicarskom džematu, kazati kako je dobar momak koji se ne krevelji, ne histeriše, ne mlati rukama, zbog čega će teško ostaviti dojam na slušaoce. Ovim ga je opisao ne samo kao vaiza već i kao čovjeka s dobrom mjerom i ukusom, koji ne voli dramatičnost i kič ni u čemu. A onda će se takav čovjek zaposliti na općinskom radiju Zambak, poznatijem kao Piton, čija će osnova, proklamirane vrijednosti i uopće cio koncept funkcioniranja biti oprečan Žarinim vrijednostima. Radio osnovan s ciljem zabavljanja načelnikove majke, a ujedno i unovčavanja promocije tradicionalnih islamskih vrijednosti bio je daleko od onog čemu je težio i gdje je, na kraju, ovakav kakav jeste, i pripadao. Tim više što je spomenuta promocija ponekad išla pod ruku sa zagovaranjem političke religije, nerijetko pokazivala kič i neukus u prezentiranom sadržaju

¹ V. <https://www.youtube.com/watch?v=pOsvmMr9cJw>. Pristupljeno: 20. 1. 2024.

te Bošnjake, kako će to kasnije ogorčeno istaći Žara, pretvarala u veće ovce nego što stvarno jesu.

No, budući da alternative nije bilo, posao na Radiju, uz povremeno honorarno obavljanje imamske dužnosti, činio se kao prilika da se konačno oženi i osnuje porodicu s Amberom. Od početka svog angažmana na Radiju Žara nastoji kvalitetno ispunjavati zadatke koje dobiva od Fedahije. Da bi ponudio slušaocima *onako nešto vjersko* i *onako nešto iz kulture* Žara ide na teren i traži zanimljive sagovornike i teme, piše kvalitetne tekstove, bisere za Radio prikuplja čak i na hadžu i bračnom putovanju. Anegdote iz službe efendija, hafiza, mutevelija, iskušenja iz života običnih ljudi, priče o Poslanikovoju dlaci, kao i druge prikupljene na bračnom putovanju po Crnoj Gori, na sijelima s prijateljima, na svetim muslimanskim mjestima, intervjui s neobičnim ličnostima kakva je egzorcist Gaib, uzbudljive crtice iz serijala *Priče strave i užasa*, ramazanski programi i ostali sadržaj koji je Žara nudio slušaocima Radija – sve je to bilo pažljivo filtrirano i pripremano te nemjerljivo kvalitetnije od sadržaja kakvom su Fedahija i načelnik bili skloni, poput preidzbornih razgovora s općinskim službenicima, ramazanskih gostovanja utjecajnih kriminalaca koji su isticali svoje tobožnje muslimanstvo ili projekata kakav je bio *Bošnjačka hatma*.

Uprkos predanom angažmanu, Emir je nedovoljno plaćen i onim što zaradi jedva podmiruje troškove kirije, režija i osnovnih životnih potreština svoje porodice. Njegov je životni put obilježen borbom za egzistenciju, kao i težnjom za dostojanstvom i mirom. Borba je teška i mukotrpa, no kako-tako uspijeva na površini životnih talasa održati svoju petočlanu porodicu. Ali željeno dostojanstvo konstantno mu izmiče. Ustupilo je mjesto poniženju još kad mu je efendija, u čijem je džematu tražio utočište, kao kvalifikovanom a nezaposlenom mladiću umjesto preporuke za posao dao sto maraka. Od tada osjeća da je „puko siročće jednog pukog došlje s Bjelašnice“ (Kadić, 2021: 27), uzalud poginulog za državu koja njegovom sinu nije u stanju ponuditi adekvatan posao.

Događaji koji važe za najsretnije u čovjekovom životu kod njega su obilježeni poniženjem – od svadbe kao *puste revije jada i čemera*, sirotinjskog kućenja u iznajmljenom stanu punom žohara, do bračnog putovanja u Trebinje, gdje će im intimne trenutke u vakufskom stanu kamenovanjem i pljuvanjem prekidati lokalni Srbi. Poniženja se još jačim intenzitetom nastavljaju nizati na Radiju. Prvo je svakako sergija u domaćim džematima kojom će se isplatiti radnici, potom nešto naprednije verzije sergije u vidu posjećivanja i animiranja bošnjačke dijaspore, koja bi nakon odslušanih toplih vazova i ilahija trebala novčano darovati

goste, uposlenike Radija Zambak, potom i projekt Zambakovih ahaba. Čak je i Žarin odlazak na hadž lišen dostojanstva i uzvišenosti kakva je tipična za ovakvo putovanje. Tamo ga šalje šef Fedahija kako bi ugušio njegovu moguću pobunu zbog loših uvjeta na Radiju. Pored toga ne oslobađa ga *radijskog jarma* čak ni na svetim mjestima, pa Žara, umjesto neprekidnog ibadeta, uz brzinske dove prikuplja sadržaj za slušaoce Zambaka. Prehrambeni paketi, vrećica zimnice, angažman na ponekom mevludu ili dženzazi još su neki od Fedahijinih ponižavajućih načina da isplati Emira. Čak i da nije bilo svega navedenog, Žarino dostojanstvo stradalo je pri samom druženju sa šefom prostakom, čovjekom bez manira i takta, pa čak i osnovne kulture, koji se, između ostalog, nije libio ispuštati vjetrove ili zbijati šale sa seksualnim aluzijama pred bilo kime.

Ni žučeni mir Žara ne uspijeva pronaći. Nije ga kao medreslija a poslije student našao u učenju Kur'ana napamet – *svetopisamske kovrdže harfova* ustupile su u njegovom srcu mjesto *lepršavim golubicama* Filozofskog fakulteta. Činilo se da se primirio u džamiji, dok ga efendija s onih stotinu maraka nije protjerao i iz Božije kuće. Uznemiren je na nogometnim rekreacijama s prijateljima, na porodičnom putovanju u Ulcinj, pa čak i u svetoj Meki. Porodica nije njegova mirna luka – od nestašne djece ne uspijeva ni namaz obaviti skrušeno i u cijelosti, a kamoli čitati, spavati ili gledati utakmicu. Sve ga to dovodi do rastrojenosti i ludila, koje primjećuju svi oko njega, a Ambera se sažaljivo pita hoće li joj suprug ikada pronaći zasluženi mir. Nezadovoljstvo *ciganijom od života*, ogorčenost i sludenost zbog nepovoljnih životnih okolnosti, neostvarenih ideala i iscrpljenosti od gole borbe za egzistenciju, Žara, kad već ne vidi drugu opciju, pretače u alegorijsku radijsku priču o podvaljenom životu, kojom roman i završava.

Iako je roman smješten u jedan, rekli bismo, religijski kontekst, budući da i autor i protagonist, pa i likovi uopće, dolaze iz *hodžinske supkulture*², oslobođen je moraliziranja i propovijedanja. Emir je vjernik, musliman koji ispunjava svoje vjerske dužnosti, ali istovremeno krajnje iskreno i realno ogoljava svoje misli i dopušta da uočimo njegovu zapitanost nad Božijom pravdom. Gorka i mučna životna svakodnevnica ne dopušta mu da skrušeno uzleti u visine duhovnosti pa on i na najvećem muslimanskom svetištu umjesto dove za oprost i vječni džennet traži od Boga dostojanstven posao i oslobođenje od radijskog poniženja.

² Sintagmu navodi autor na promociji knjige; dostupno *online* na: <https://www.youtube.com/watch?v=pOsvmMrycjw>. Pristupljeno: 20. 1. 2024.

I ostali likovi spuštani su na nivo običnih, grešnih ljudi koji na putu zadobijanja Božije milosti mnogo puta padaju, na mnogim iskušenjima pokleknju, pa nanovo ustaju i nastavljaju borbu sa sobom i svijetom oko sebe. S tim je u vezi K. Efendić dobro primijetio da je u romanu stvarnost islamske duhovnosti spuštana u narod te da je ta duhovnost stalno u opreci s brutalnošću političke i društvene moći.³ Umjesto kitnjastih poetiziranih molitvi i promišljanja o ovozemaljskim iskušenjima, kroz kakva prolazi Žara, kao sredstvima čišćenja i pripreme za bezgranično uživanje u eshatološkoj perspektivi, sveznajući nas pripovjedač konstantno intrigira svojim savršenim smislom za humor, ironiju i sarkazam, ne samo u Žarinom odnosu s Bogom već i u svim temama o kojima roman posredno ili neposredno govori. U ovaj realan i ogoljen svijet običnih i grešnih vjernika iz Žarinih emisija kao i njegov svijet, obilježen cinizmom, ogorčenošću i borbom za goli život, sasvim su se dobro uklopile i povremene psovke i vulgarizmi, iako su možda neočekivani u djelu koje dolazi iz spomenutog konteksta.

Osvrnut ćemo se na kraju i na kocept radija koji je, osim što je doprinio kreiranju zanimljive i neuobičajene kompozicije, autoru poslužio kao idealan umjetnički okvir u koji će smjestiti i tako ovjekovječiti kvalitetne autentične priče ranije prikupljene kao usmena predanja. Upravo su ove radijske priče i intervjui s ljudima *iz naroda* mjesta gdje smo očekivali frekventnu upotrebu diskursnih oznaka, pa smo stoga i odabrali ovaj roman, o kome se svakako do sada nije mnogo govorilo u bosnistici, kao korpus za istraživanje spomenutih jezičkih jedinica.

³ V. <https://www.youtube.com/watch?v=pOsvmMrvcjw>. Pristupljeno: 20. 1. 2024.

2. Teorijsko određenje diskursnih oznaka

2.1. Diskursne oznake u anglosaksonskoj lingvističkoj tradiciji

Pojam *diskursne oznake* (engl. *discourse markers*) potječe iz anglosaksonske lingvističke tradicije. Popularizirala ga je Deborah Schiffrin 1987. godine u SAD-u (Vickov, 2010: 102). Pored ovoga postoji niz drugih naziva kojima su lingvisti imenovali jezičke jedinice o kojima je riječ. Ukazujući na terminološku zbrku koja je odraz različitih teorijskih pristupa diskursnim oznakama, Vickov navodi neke od njih:⁴

“...diskursne se oznake u stručnoj literaturi prepoznaju i kao upućivački izrazi (engl. *cue phrases*, Knott i Dale, 1994), diskursni konektori (engl. *discourse connectives*, Blakemore, 1992), diskursni operatori (engl. *discourse operators*, Redeker, 1991), rečenični konektori (engl. *sentence connectives*, Halliday i Hasan, 1976), pragmatičke oznake (engl. *pragmatic markers*, Fraser, 1988, 1990., Schiffrin, 1987), pragmatičke čestice (engl. *pragmatic particles*, Ostman, 1981), diskursne čestice (engl. *discourse particles*, Schourup, 1985) itd.” (Vickov, 2010: 96).⁵

Jurčević (2021: 83) zaključuje da su se “bez obzira na veliko bogatstvo nazivlja u svjetskoj literaturi, s vremenom iskristalizirala i zadržala tri sveobuhvatnija, općenitija termina. To je svakako termin diskursne oznake, zatim naziv diskursne čestice i termin konektori”.

Vratimo se značenju pojma diskursne oznake. U anglosaksonskoj se lingvističkoj tradiciji objašnjenju ove sintagme pristupalo iz nekoliko različitih perspektiva, od kojih su najpoznatije one o kojima je u svojoj studiji govorila Deborah Schiffrin⁶ – semantička, koju su zastupali Halliday i Hasan (1976), diskursna, koju zastupa sama D. Schiffrin (1987), te pragmatička, za koju se zalaže Fraser (1990, 1999). U okvirima semantičkog pristupa diskursne oznake razumiju se kao “jedno od kohezivnih sredstava – pomažu u kreiranju teksta, i to otkrivajući skrivene semantičke odnose u temeljnoj strukturi predodžaba” (Badurina – Matešić, 2013: 12). Zagovornici diskursnog pristupa navode da su diskursne oznake “sekvencijski ovisni elementi koji ograđuju govorne jedinice”, čime se ističe njihovo vezivanje za govornu interakciju i usklađivanje sa sugovornicima” (Trillo, 2009: 192–193, prema Kurtić – Aljukić, 2013: 512).

⁴ Osim ovih, Jurčević (2021: 83) i Ceković-Rakonjac (2011: 3) navode i neke druge termine.

⁵ Ovaj pregledni rad posvećen je upravo *terminološkim previranjima u teorijskom određivanju diskursnih oznaka* i većina spomenutih termina objašnjena je zajedno s teorijskim pristupom koji je iznjedrio dati termin.

⁶ Schiffrin, Deborah (2001), *Discourse Markers: Language, Meaning and Context*, dostupno na: https://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/WWW_Content/9780631205951/003.pdf. Pristupljeno 14. 9. 2023.

Kad je riječ o pragmatičkom pristupu spomenutim jedinicama, Fraser, u čijim ga je radovima Schiffrin prepoznala, za diskursne oznake kaže da im je “svojtveno pragmatičko značenje, odnosi se na govornikovu komunikacijsku namjeru” te da “one prema tome ne pridonose sadržaju poruke koja se prenosi, već funkcioniraju kao veze između segmenta koji uvode i prethodnog segmenta” (Fraser, 1990, 1999, prema Košutar – Hržica, 2019: 159).⁷

Analizirajući tri spomenuta pristupa diskursnim oznakama, Vickov (2020: 128–132) izložila je njihove sličnosti i razlike. Naime, sve tri teorije razumiju diskursne oznake kao “vezna sredstva kojima se uspostavljaju određeni odnosi unutar teksta/diskursa” (ibid., 128). Kad je riječ o njihovim sintaksičkim svojstvima, ističu da ova vezna sredstva “ne dolaze iz jedinstvene sintaktičke kategorije, odnosno ne pripadaju jednoj vrsti riječi” (ibid.), dolaze, između ostalog, iz skupine veznika, priloga, čestica, uzvika, glagola. Iako se najčešće javljaju na početnoj poziciji diskursa, nisu ograničene samo na nju, već se mogu javiti i na središnjoj i na finalnoj poziciji. Sintaksički ne ovise o rečeničnoj strukturi, tj. “odsutnost diskursne oznake ne čini rečenicu negramatičnom i/ili nerazumljivom” (ibid., 129). Prozodijski su obilježene “u vidu naglašenosti, odijeljenosti stankom i fonološke redukcije” (ibid.). U vezi sa semantičkim svojstvima diskursnih oznaka diskursna i pragmatička teorija navode da “svaka diskursna oznaka ima svojevrсно središnje značenje” koje “može poprimiti različite individualne interpretacije koje proistječu iz općih pragmatičkih procesa” (ibid., 130). Semantički pristup, s druge strane, navodi da diskursna oznaka “ovisno o vanjskim, odnosno unutarnjim izvorima kohezivnog odnosa, može imati više od jednog značenja” (ibid.). Dok semantička teorija ističe značaj diskursnih oznaka za uspostavljanje kohezije u tekstu, diskursni pristup ukazuje na važnost uspostavljanja koherencije u diskursu.

Svojim specifičnim tumačenjem diskursnih oznaka istakla se i Diana Blakemore. Ona im, naime, pristupa iz perspektive teorije relevantnosti.⁸ Nazivajući ih *diskursnim veznicima* i pristupajući im kao vrsti Griceovih konverzacijskih implikatura, “Blakemore tvrdi da su to izrazi koji se upotrebljavaju za isticanje relevantnosti jednog dijela diskursa u svrhu interpretacije nekog drugog dijela diskursa”, odnosno “sredstva koja doprinose kognitivnoj interpretaciji i procesiranju iskaza” (Jurčević, 2021: 18). U vezi s tim, Badurina (2018: 72) navodi da “diskursne oznake smanjuju kognitivni napor sugovornika time što mu nagovještavaju one inferencije koje najpreciznije odražavaju govornikov smisao”.

⁷ Usp. Hržica – Košutar – Posavec (2021: 28) i Ceković-Rakonjac (2011: 8).

⁸ V. Badurina (2008) i Vickov (2010).

Iako su u prethodnom sumiranju triju poznatih teorija o diskursnim oznakama već navedena neka njihova svojstva, ovdje ćemo eksplicitno pokušati navesti sve njihove odlike koje su prepoznali anglosaksonski lingvisti. Deborah Schiffrin, zagovornica diskursnog pristupa diskursnim oznakama, ističe sljedeće karakteristike: “sintaksička izdvojenost iz okvira rečenice; obično inicijalna pozicija u iskazu; posedovanje izvesnog opsega prozodijskih odlika; funkcionalnost, kako na lokalnom, tako i na globalnom nivou” (Schiffrin, 1987: 328, prema P. Ceković, 2016: 20). Pored prethodno navedenih, govoreći o obilježjima diskursnih oznaka koje navodi Schiffrin, Jurčević (2021: 15) spominje i to da “ne čine jedinstvenu sintaktičku kategoriju” te da “bez obzira na formalnu različitost imaju slične funkcije, imaju ulogu kontekstualizacije” (Jurčević, 2021: 15). O odlikama diskursnih oznaka govorio je i Schourup (1999), a naveo je sljedeće:

“sposobnost povezivanja (diskursne oznake se upotrebljavaju za povezivanje iskaza ili drugih dijelova diskursa), fakultativnost (diskursne oznake su sintaktički i semantički fakultativne; sintaktički, u smislu da njihovo uklanjanje ne mijenja gramatičnost rečenice u kojoj se nalaze, a semantički, u smislu da u slučaju njihova izuzimanja iz rečenice semantički je odnos koji signaliziraju još uvijek dostupan slušatelju, iako ne više na eksplicitan način), slaba povezanost s ostalim dijelovima rečenice, sklonost prema početnoj poziciji u diskursnom segmentu koji označavaju, tendencija pojavljivanja uglavnom u govorenom jeziku i dr.” (Schourup, 1999: 229, prema Vickov, 2010: 98).

Pobrojavajući Schourupove kriterije koje neka jezička jedinica treba zadovoljiti da bi bila smatrana diskursnom oznakom, M. Đurić pored onoga što je prethodno već kazano navodi i to da “diskursni markeri ne utiču na istinosne uslove” te da “diskursni markeri imaju različito poreklo” (Đurić, 2016: 270).

2.2. Diskursne oznake u kroatistici

Pojmom diskursne oznake u lingvističkoj kroatistici počela se prva baviti Lada Badurina (usp. Jurčević, 2021: 24). Definirala ih je kao “skup jezičnih činjenica koje djeluju u spoznajnoj/kognitivnoj, ekspresivnoj, društvenoj i tekstualnoj domeni” (Badurina, 2008: 96), navodeći da će se u njima “prepoznavati svojevrsni konektori, odnosno vezna sredstva, koja su ujedno i signali odnosa među odlomcima teksta” (ibid.). Osim Badurine, i Nigoević (2010) povezuje diskursne oznake s konektorima – druge, naime, smatra podskupinom prvih (Nigoević, 2010, prema Hržica – Košutar – Posavec, 2021). Dovodeći diskursne oznake u vezu s tekstnim konektorima, Badurina i Matešić (2013: 14) zaključuju da je riječ o “praktično istim jedinicama jezične strukture”, koje razlikuju samo “pristupi iz kojih ih sagledavamo, odnosno na nadrečeničnoj/tekstnoj razini poimaju se kao tekstni konektori, dok se u okviru diskursne analize određuju kao diskursne oznake”. Neki su autori, dakle, povezivali ili čak poistovjećivali konektore i diskursne oznake, nazivajući konektorima jezičke jedinice koje svojim karakteristikama odgovaraju diskursnim oznakama. Drugi su, pak, takve jedinice nazivali diskursnim česticama ili partikulama. Na problematičnost ovih naziva upućivala je Jurčević (2021: 84), ističući da naziv konektor podsjeća na veznike kao vrstu riječi, da nije dovoljno precizan te da bi sugerirao preusko shvatanje kategorije, a naziv čestica “tradicionalno je sintaktički termin, neprecizan je jer se klasa čestica i unutar sintakse definira negativno, često kao klasa preostalih riječi koje nisu svrstane u neku od drugih sintaktičkih kategorija” (ibid., 83). Nije adekvatna ni odrednica partikula, zato što u diskursne oznake “možemo ubrojiti čitave fraze, tj. višечlane izraze”, a uz to termin partikula, kao i čestica “previše podsjeća na čestice kao (morfo)sintaktičku kategoriju” (Jurčević, 2021: 83–84).

Nigoević diskursne oznake u širem smislu tumači kao “heterogenu skupinu jezičnih elemenata koji označavaju dijelove diskursa i ukazuju na mogućnosti neposrednijeg interpretiranja i razumijevanja tih dijelova u kontekstu šireg diskursa” (Nigoević, 2011: 127). One nastaju “iz govornikove želje, nastojanja da ponudi sugovorniku upute o interpretaciji iskaza u danom kontekstu” (ibid.).

Jurčević (2021: 85) ove jezičke elemente definira “kao kategoriju jezičnih izraza koja djeluje na pragmatičkoj (uporabno-komunikacijskoj razini), tj. diskursne oznake bile bi shvaćene kao vrsta jezičnih izraza koji nam pružaju kontekstualne koordinate određenog iskaza i koji pospješuju njegovu koherentnost i što točniju interpretaciju govornikova značenja”.

Bez obzira na razilaženja u imenovanju i donekle u definiranju diskursnih oznaka, u vezi s ključnim karakteristikama ovih jezičkih jedinica kroatisti većinom imaju jednoglasan stav. Osnovna je odlika tih jedinica kohezivna snaga kojom vežu različite dijelove diskursa (usp. Jurčević, 2021: 11) i uglavnom postoji saglasnost u prepoznavanju diskursnih oznaka kao “veznih sredstava koja signaliziraju odnose među sastavnicama diskursa/teksta pridonoseći njihovoj koherentnosti i logičkoj povezanosti” (Vickov, 2010: 96). Heterogena su skupina jezičkih jedinica – potječu iz različitih sintaksičkih kategorija (uzvika, priloga, veznika, priložnih izraza, glagola, pa i čitavih rečenica) (Nigoević, 2011: 122), sintaksički su i semantički nezavisne od ostatka rečenice i ne utječu na istinitost iskaza.

Njihove su osnovne uloge “komunikacijska (označavanje diskursnih/komunikacijskih funkcija), tekstno-diskurzivna (održavanje diskursne strukture), logičko-pragmatička (ograničavanje interpretacije govornikova značenja), sociokulturna (koordiniranje društvenih odnosa)” (Jurčević, 2021: 87–88).⁹

Govoreći o fakultativnosti diskursnih oznaka, Badurina (2018: 65) ističe da bez obzira što se „diskursna oznaka u iskazu može i ne mora pojaviti“, i što „za istu diskursnu poziciju može konkurirati više različitih jezičkih jedinica“, a da se pritom ne promijeni temeljni sadržaj iskaza, odabir diskursnih oznaka ipak nije potpuno slobodan. On je, naime, „uvjetovan širom ko(n)tekstualnom situacijom“ (Badurina, 2018: 66).¹⁰

⁹ Autorica navodi da je ovaj popis funkcija diskursnih oznaka nastao po uzoru na onaj koji je sačinila Belkisa Dolić u svojoj doktorskoj disertaciji *Diskursne oznake u funkcionalnim stilovima bosanskoga jezika*.

¹⁰ Sami ćemo u nastavku provjeriti ovu tvrdnju poredeći različite diskursne oznake iz našeg korpusa.

2.3. Diskursne oznake u srbistici

U lingvističkoj su srbistici diskursne oznake proučavane pod sljedećim nazivima:

“partikule (Ivić, 2005; Stević, 1997; Polovina, 1987), pragmatske partikule (Ivić, 2005), razgovorne ili konverzacione partikule (Savić, 1993), čestice (Stević, 1997), (strukturni) markeri (Stević, 1997), markeri (reformulacije) (Polovina, 1999), diskursni markeri (Piper, 2001; Popović, 2003, 2008), markeri diskursa (Mišković-Luković, 2006), pragmatički konektori (Samardžić, 1999), tekstualni konektori (Samardžić, 2000), diskursivni signali (Terić, 2009), diskursivni konektori (Terić, 2009)” (Ceković-Rakonjac, 2011: 3).

Sanja Maričić Mesarović (2019: 3) *diskursne markere* definira kao nepromjenjive jezičke jedinice koje “ne vrše nikakvu sintaksičku funkciju i bez kojih je razumevanje diskursa sasvim moguće” ali “njihova uloga u konverzaciji može biti od ključne važnosti budući da govornik upotrebljava DM kako bi naveo sagovornika da interpretira njegov iskaz”. Ona ih razumije kao vrstu “smernica koje govornik upotrebljava ne bi li usmeravao sagovornika kako da tumači njegov iskaz” (ibid., 4).

Nazivajući ih elementima tekstualne konekcije, Savka Blagojević (2021) objašnjenje diskursnih oznaka nalazi u *modifikatorima* “koji sadržinu date rečenice predstavljaju u određeni semantički odnos prema prethodnom saopštenju ukazujući time ujedno na njihovu međusobnu povezanost” (Ivić, 1978: 1–16, prema Blagojević, 2021: 37).

Predrag Piper navodi da se pod diskursnim oznakama shvataju

“oni delovi teksta, obično intonacijski ili interpunkcijski izdvojeni, kojima se ističe njihova tematska konfiguracija, ostvarena početkom i završetkom teksta, i početkom/završetkom svakog njegovog smisaono relativno samostalnog fragmenta (nadrečenične celine), kao nosioca informacije koja se želi izdvojiti kao komunikativno manje ili više zasebna” (Piper, 1997: 174, prema Đurić, 2016: 266–267).

Izjednačavajući ih s *markerima*, Čudomirović (2017: 175) *konektore* definira kao “reči i izraze čija funkcija nije da doprinesu propozicionom sadržaju iskaza čiji su deo, već da signaliziraju odnos između segmenta diskursa u kom se nalaze i segmenta diskursa koji mu neposredno prethodi”.

Ceković-Rakonjac¹¹ (2011: 18) *diskursne markere* razumije kao “multifunkcionalnu i gramatički heterogenu kategoriju jezičkih elemenata koji ne doprinose propozicionom sadržaju iskaza, ali s druge strane igraju značajnu ulogu u strukturiranju diskursa u smislu signaliziranja odnosa između njegovih sastavnih delova”.

Karakteristike diskursnih markera koje primjećuje Ceković-Rakonjac jesu sljedeće: “multifunkcionalni su, uslovljeni su kontekstom, igraju značajnu ulogu u strukturiranju diskursa, tj. signaliziranju odnosa između njegovih sastavnih delova, ne doprinose propozicionom sadržaju iskaza, čine gramatički heterogenu, ali i otvorenu klasu, mogu imati različitu distribuciju unutar iskaza” (Ceković-Rakonjac, 2011: 17–18). Dva svojstva diskursnih markera koja ističe Čudomirović (2017: 175) jesu sintaksička izdvojenost, uz koju spominje i prozodijsku samostalnost, te težnja da zauzmu inicijalnu poziciju unutar segmenta diskursa kome pripadaju.

¹¹Ceković-Rakonjac diskursnim oznakama bavila se i u doktorskoj disertaciji *Diskursni markeri u govornoj produkciji na italijanskom kao drugom jeziku* (2016).

2.4. Diskursne oznake u bosnistici

Navodeći niz termina kojima su u lingvističkoj literaturi označene diskursne oznake (pragmatičke/konverzacijske oznake, oznake tekstnih odnosa, diskursne/pragmatičke/modalne/iskazne partikule, (diskursni/pragmatički/rečenični/fatički) konektori, diskursne/vezne/konverzacijske riječi, rečenični priloz, upućivačke fraze, diskursni/pragmatički/metalingvistički operatori, pragmatički/kohezivni uređaji), Dolić i Haračić tumače ih kao indikatore tekstualne kontekstualizacije, odnosno kao jezičke entitete “koji funkcioniraju kao komunikativna pomagala ili orijentiri kojima govornik sugerira sugovorniku kako će određeni iskaz interpretirati u odnosu na kontekst (metatekstualna funkcija) ili u odnosu na kontekst (interakcijska funkcija)” (Dolić – Haračić, 2014: 218). Na drugom mjestu Dolić diskursne oznake objašnjava kao jezičke entitete “koji premda integrirani u (gramatičko) ustrojstvo rečenice i (obavijesno) ustrojstvo iskaza u njima ipak ne uzimaju učešće – nemaju status rečeničnih članova i ne utiču na istinosne uslove iskaza tako da se njihovim reduciranjem neće narušiti gramatičnost rečenice niti išta oduzeti od propozicijskog sastava iskaza”, potom kao “sintaksički i semantički fakultativne sastavnice iskaza, koje služe kao instrumenti u procesu *pregovaranja* oko njegova smisla” te otkrivaju govornikov stav spram propozicije i čine iskaz višeslojnijim i ekspresivnijim (Dolić, 2015a: 21–22).

Govoreći o njima kao inherentnom svojstvu govornog diskursa Aljukić – Kurtić (2013) poštapalice poistovjećuju s diskursnim oznakama, ističući, između ostalog, da su one svojevrsno vezno sredstvo u konverzaciji.

U *Gramatici bosanskoga jezika* o konektorima je, između ostalog, navedeno sljedeće:

“Konektori su različite jezičke jedinice – riječi, sintagme, pa i cijele predikativne jedinice – kojima se povezuju rečenice u vezanom tekstu. Njihova je uloga na razini vezanog teksta slična ulozi veznika na rečeničnoj razini – njima se osigurava jača povezanost teksta te njegov razvoj. Osim toga, konektorima se često eksplicitno obilježavaju značenjski odnosi u kojima se nalaze rečenice sastavnice vezanog teksta. Stoga oni i na obavijesnoj ravni igraju važnu ulogu. Konektori su signali kontekstualne uključenosti rečenica, a katkad i njihove sinsemantičnosti.” (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 459).

Nakon pregleda dosadašnjih istraživanja diskursnih oznaka u različitim lingvističkim tradicijama možemo zaključiti da se uprkos velikom broju termina i pristupa one uglavnom shvataju slično. Stoga ćemo i mi u ovom radu diskursne oznake razumjeti kao jezičke

jedinice raznolike po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti koje ne vrše sintaksičke funkcije unutar rečenice, koje ne utječu na istinitost propozicije iskaza i čije odsustvo ne utječe na gramatičnost rečenice, a služe kao sredstva kohezije i koherencije teksta i diskursa te kao signali kojima govornik usmjerava sagovornika kako treba interpretirati iskaz.

3. Diskursne oznake u romanu *Radio Piton*

U ovom dijelu radu pobrojani su i objašnjeni primjeri diskursnih oznaka iz romana *Radio Piton*. Izdvojene primjere klasificirali smo u dvije grupe – konektori i diskursne oznake raznolike po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti. O svakoj od njih biće ponovo riječi u nastavku.

3.1. Konektori kao diskursne oznake

Prvu grupu diskursnih oznaka čine konektori kao vrsta diskursnih oznaka čija je primarna funkcija kohezivna, ali uz nju često ostvaruju i složenije odnose u diskursu – upućuju na vrstu poruke, situacijski kontekst komunikacije, govornikov stav prema sadržaju iskaza.¹² Ovi su konektori u *Gramatici bosanskoga jezika* podijeljeni na gramatičke i leksičke.

3.1.1. Gramatički konektori

„Gramatički se konektori formalno i značenjski podudaraju s odgovarajućim nezavisnim gramatičkim veznicima“, ali su, za razliku od veznika, „vezivna sredstva na tekstualnoj razini“ (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 459). Uvijek su u inicijalnoj poziciji. U nastavku slijede primjeri i objašnjena gramatičkih konektora u ulozi diskursnih oznaka.

¹² V. Hržica – Košutar (2018: 161).

(1) **I** po danu je često snatrio o milionu. (R, 8)

Osim što povezuje ovaj iskaz s prethodnim, gramatički konektor **i** ovdje upućuje i na čestoću Žarinog snatrenja. To se nije dešavalo samo noću, kako smo mogli pretpostaviti iz prethodnih iskaza, već često i tokom dana.

(2) „**I** sinoć sam imao temperaturu“, odmahivao je samosažaljivo glavom. (R, 40)

Slično kao u prethodnom primjeru, konektor upućuje i na duže trajanje ili ponavljanje neugodnog stanja bolesti kod govornika.

(3) **I**, drugi put nemojte ove kese nosati, kese nas udaljiše jedne od drugih.¹³ (R, 10)

Konektor **i** sugerira i da je ovaj iskaz dodatna uputa gostima na izlazu iz kuće, opaska koje su se naknadno sjetili.

(4) *Niko da ti skrene pažnju koliko je ta riječ teška i krvava? Iz nje samo nesreća izvire! **I** baš da ti u prvima staneš pod njezin bajrak (...). **I** dok si se za vazduh borio (kašika vazduha bila cijeli svijet), povijest ti je zapela u grlu (...). **A** zbog čega?* (R, 27)

Kohezivna uloga gramatičkih konektora ovdje je zanemariva u odnosu na njihovu snagu da doprinesu boljem oslikavanju emotivnog stanja govornika. Ponavljanje konektora **i** i suprotstavljanje konektorom **a** u ovim primjerima doprinosi prepoznavanju emotivne boli i očaja govornika.

(5) **I** tako u krug, i u krug, i u krug, kao ventilator u pošti, bauljanje kroz zastrašujući gustiš. **I** nikako izaći na selamet, nigdje kraja; komšije slušaju i dekodiraju; Žara stoji kraj vrata i gubi godine. (R, 10)

I ovdje konektor **i** ima isti potencijal kao gramatički konektori u primjeru (4), s tim što ovdje sveznajući pripovjedač pokušava prenijeti razmišljanja protagoniste, odnosno njegovo nezadovoljstvo, pa i frustraciju.

¹³ U svim je primjerima iz romana isticanje **boldom** naše, a *kurzivi* su izvorni.

(6) **I** opet je Žara spao na džamiju. On je čovjek kojeg možeš baciti u smeće i niko neće primijetiti da ga nema. **Ali** izgleda da je i ministar bio u nekom belaju dok je tih dana visio u njoj (...). (R, 26)

Gramatički konektor **i** ovdje intenzificira Žarin povratak džamiji, kao nešto što se iznova ponavlja, dok konektor **ali** povezuje drugi iskaz s prvim.

(7) **Ali**, je li bilo malo sunca, iznosila bi radioaparata na nadstrešnicu, sjedala u avlijsku ljuľjašku, i s mushafom u rukama, pratila mukabelu, sunčajući se kao kakva zmija na kamenu dok probavljuje progutani plijen. (R, 12)

Gramatički konektor **ali** povezuje iskaz s prethodnim upućujući na to da je njegov sadržaj u nekoj značenjskoj suprotnosti sa sadržajem prethodnog iskaza (u prvom je opisan Memnunin boravak u kući).

(8) Jedan pjesnik, vičniji erotskim nego poetskim slikama, tražio je za intervju da mu načelnik podrži novu zbirku. **Ali** Esed-efendija, koji je preko četrdeset godina bio u službi po sarajevskim džematima, draga je srca pristao. (R, 37)

Konektorom **ali** postignuto je isto što i u prethodnom primjeru; sa sadržajem rečenice kojoj pripada konektor kao da otkriva i govornikovu simpatiju prema efendiji.

(9) Bio je ubijeđen da će ga nadživjeti, da joj adrenalin neće dati da umre. **Ali**, svakome dohaka zub vremena. (R, 14)

Slično kao u prethodnim primjerima, konektor **ali** ukazuje na nesuglasje između očekivanja iskazanog u prvom i realnosti sadržane u drugom iskazu.

(10) Masna dženaza, Žara je zadovoljno trljao ruke. **Ali** ponekad bi prošao kao bos po trnju. (R, 71)

(11) Niko nema dva srca: u jedno da pohrani divni obris lepršave golubice, a u drugo posloži svetopisamske kovrdže harfova. **No**, gurao je. (R, 47)

U primjerima (10) i (11) jasna je upotreba gramatičkih konektora kao veznih sredstava, kao što je očita i značenjska suprotnost među iskazima povezanim tim konektorima.

(12) Jedna efendijina rodica, neka fina hanuma koju nije najbolje poznavao, upita ga za majku, a onda pusti suzu i uzdahnu: „Pusta siročad.“ **A** kada se efendija raspremi, pozva ga iz sobe u hodnik, pa iz hodnika – vrlo čudno – napolje. **I** tek kad se Žara obu, dade mu kovertu: „Ti ne radiš.“ Gramatički konektori ovdje funkcioniraju uglavnom kao vezivna sredstva, ne šaljući neke dodatne poruke. Ali u primjeru (13) prepoznat ćemo i takve poruke.

(13) „...Pitaš koliko je sati. **A** da ti odgovorim, ti bi me onda pitao *đe* ima konak, *đe* ima hotel. Pošto sam dobar čovjek, pozvao bih te kući, ne bih mogao pustiti da tražiš konak po Zavidovićima. **A** ja kući imam lijepu šćer. (...) Na kraju bi me pitao da ti je dam. **A** kojeg će mi vruga zet koji ni sata nema?“ (R, 33)

Gramatički konektor **a** ovdje funkcionira kao vezivno sredstvo u monologu govornika. Drugi po redu konektor **a** ukazuje i na neki nesklad između sadržaja iskaza kojem pripada i sadržaja onog prethodnog iskaza – boravak mladog gosta u kući očito nije prihvatljiv kod domaćina koji *kući ima lijepu šćer*. Takav je slučaj i s konektorom **a** u posljednjoj rečenici, tj. riječ je o istom odnosu sadržaja tog i prethodnog iskaza.

(14) Htjela se pokriti, al' kaže nije još spremna. Sačekat će ramazan. **A** ima sad tu svadbu, pa maturu. (R, 30)

Konektor **a** u primjeru (14) upućuje ponovo na neku suprotnost u značenju iskaza u kome je sadržan i prvog iskaza – želji za pokrivanjem suprotstavile su se svadba i matura kao svojevrsna smetnja.

(15) Kad bi se izgovorila riječ „vjetar“, iz nje bi se čuo fijuk (...). **A** kada bi neko šapnuo ime „Allah“, zatreperio bi svemir i sve što je u njemu. (R, 35)

Za razliku od prethodnog, u primjeru (15) ne uočavamo suprotstavljena značenja dvaju iskaza koji su povezani konektorom **a**. Konektor ovdje samo olakšava govorniku da poveže dvije bliske misli.

(16) *Tako sam i mogao predati onih petnest hatmi. (...) A kad ih predajem, a svi uglavnom žele uoči Lejletul-kadra, izvučem iz džepa spisak, dug kao račun kad idem sa ženom da se namirimo. Pa stanem nabrajati ko s ovog svijeta kome na onom svijetu šta poklanja. (...) Šta je sto, sto pedeset maraka, za onoliki trud. A nekad je kurban davan za hatmu. Koji samo kleti harf treba proučiti. Oči da ti ispadnu. Laloke ti otrnu. I još nešto prigovaraju: hodže ovo, hodže ono. Pa što sami ne uče! (...) I onda kažu: „Džaho livo repa.“ (R, 38)*

(17) *Njegovu su hatmu, od tog Ekrema, uvijek predavali uoči Lejletul-kadra i kako ja nisam želio da učim, počeo mi praviti probleme. A bio ters čovjek, da Bog sačuva. (...) I proučim, ali stvarno proučim. I kad je bilo da se predaje, zovnem ga i velim da sam proučio, ali nema-Boga-sem-Allaha da ću uzeti pare. A on zastade, pocrveni, pa vrisnu. (...) I sasječem stvar, da lakše svarim sramotu. (R, 38–39)*

(18) *Vidim mater đe mi ljuta više: „Ja sam tebe rodila, ne ti mene.“ Pa je vidim u Nafinim svatovima, jedne mi tetične, kako briše suze: „Nek im dragi Allah upiše kako je najbolje.“ Pa je vidim đe rezili sestru što je donalila sok na neispijeno. (...) Pa vidim rahmetli mi ženu na teferiču, (...). Pa vidim drugove, neđe se kupamo na rijeci. Pa vidim kako vodam ćuku ko sokaku. (R, 100)*

U odlomcima (16), (17) i (18) uočavamo pojačanu upotrebu gramatičkih konektora u monologu jednog lika. Oni ovdje primarno funkcioniraju kao vezivna tkiva koja olakšavaju govorniku da lakše niže jedno sjećanje na drugo.

(19) *Kada ne bi slušala radio, širila bi duh radija oko sebe, citirala, savjetovala, opominjala. „Samire, prestani da ločeš. Nastaviš li, lokat ćeš u Džehennemu.“ Iii: „Fikreta, samo ti vrcakaj tom guzičicom, mogla bi po Džehennemu vrcakati.“ Iii, ono, bolno, podlo: „Mustafa, ti zaboravio da je Džennet pod majčinim nogama.“ (R, 13)*

Gramatičkim konektorom **iii** pripovjedač povezuje odvojene iskaze, odnosno lakše prenosi tuđi govor.

(20) Žari je nešto baš bilo drago kada je čuo da je neko i od svoje glavetine imao fajde. **Jer** glava je u nas uvijek bila predmet poruge (...). (R, 18)

Gramatički konektor **jer** povezuje drugi iskaz s prvim, a signal je i da će ono što slijedi poslije njega dodatno objasniti poruku koju prenosi prvi iskaz (zašto je Žari bilo drago što neko od glave ima koristi).

(21) Namaz i kapitalistička etika stoje u samo prividnoj protivrječnosti, pobožnost unapređuje etiku rada koja opet povećava opću produktivnost. **Jer**, kakav je musliman koji ne klanje i ne trudi se? (74)

(22) Ambera i Žara su djeca genocida i zauvijek ostaju zakopani u imenima. To je promjena koju je genocid donio. **Jer** sarajevska raja nikad nije robovala imenima. (R, 164)

(23) ...ali Žara, paleolitski čovjek, vjeruje samo doručku natašte. **Jer** ko zna šta se može dogoditi sa svijetom, malo li nas je puta iznenadio! (R, 76)

Konektor **jer** u primjerima (21), (22) i (23) funkcionira jednako kao u primjeru (20).

3.1.2. Leksički konektori

Leksički su konektori brojniji te značenjski i funkcionalno raznovrsniji od gramatičkih, a dijele se na deiktičke supstitutivne konektore i leksičke nesupstitutivne konektore (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 459–460). Budući da se prvi uglavnom ne mogu bez posljedica izostaviti iz rečenice, a mi smo diskursnim oznakama nazvali one jezičke jedinice koje podnose takvo ispuštanje iz rečenice, fokusirat ćemo se na ove posljednje spomenute. „Leksičkim nesupstitutivnim konektorima na različite se načine razvija ‘tema’ vezanog teksta, ukazuje se na posebne značenjske odnose u kojima stoje rečenice sastavnice vezanog teksta ili se primalac (sugovornik, slušalac, čitalac) upućuje na sam tekst (njegove tematske cjeline, način organizacije i sl.)“ (ibid., 461). Leksički konektori nisu uvijek u inicijalnoj poziciji u rečenici. U nastavku razmatramo ove konektore iz romana *Radio Piton*.

(24) ...ali Žara, paleolitski čovjek, vjeruje samo doručku natašte. Jer ko zna šta se može dogoditi sa svijetom, malo li nas je puta iznenadio! **Zato**, doručkuj kući, da ne brineš hoće li biti kijamet. (76)

Konektor **zato** slično eksplikativnom konektoru zaključuje prethodno rečeno i zatvara temu Žarinog doručkovanja u kući – pripreme za predstojeći dan. Ovaj konektor spada u leksičke deiktičke konektore, koje smo ranije izdvojili iz okvira našeg interesovanja. Ovdje smo ga ipak uvrstili kao primjer, budući da rečenica ostaje jasna i gramatična i nakon njegovog brisanja. Isti je slučaj i s konektorom **stoga**, o kome se govori u nastavku.

(25) Pa valjda on toliko zna: post je farz, a bajram-namaz nije. **Zato**, neka na bajram ide ko hoće, on – neće! (R, 124)

Slično primjeru iznad, konektor **zato** poput eksplikativnog konektora zaključuje i poentira sadržaj prethodnog iskaza.

(26) **I stoga**, u Žarinom slučaju, nikakvi hadisi, nikakve hikaje o slavnim askezima, nikakvi, napokon, umski obruči ni razumski remeni nisu mogli spriječiti neizbježni nadolazak tijesta u trbuhu, (...). (76)

Konektor (**i stoga**) ovdje ima ulogu sličnu leksičkom eksplikativnom konektoru. On, naime, zaključuje pripovjedanje o Žarinom debljanju.

(27) A uvijek je bilo ljudi kojima su ruže cvjetale čak i usred najčađavije zime i kojima su tužbalice promrzlih rođaka uglavnom samo smetale, peckale ih i žuljale, zlokobno im se nadvijajući nad toplu sreću, kao oblak nad sunčan dan. **I stoga**, kada spaze da im u susret ide neki dokazani razveselitelj, gube se u bočnom sokaku kako im ne bi otjerao sunce i prizvao pljusak, kako im se svojim mudrovanjem ne bi, slikovito kazano, posrao u ćejf. (R, 210)

Konektor u ovom primjeru objašnjava uzročno-posljedičnu vezu između sadržaja prvog i drugog iskaza te pomaže govorniku da lakše poveže dvije misaone cjeline.

(28) **Čak** je i na hadždž s njom išao, umjesto da budala plati nekom džematliji da joj hizmeti. (R, 14)

(29) Žara nikad nije pomislio niti poželio raditi u Općini. **Štaviše**, nikad tokom studija nije pretpostavio da bi mogao imati problema sa zaposlenjem. (R, 23)

Leksički intenzivni konektori **čak** (28) i **štaviše** (29) intenzificiraju sadržaj rečenica kojima pripadaju, s tim što konektor u primjeru (28) djelimično ukazuje na značaj onog što je iskazano u rečenici – žrtva, saznajemo u nastavku – izlišna – odlaska na hadž s majkom, dok konektor iz primjera (29) dodatno objašnjava sadržaj rečenice koja mu prethodi.

(30) Iz čistog sažaljenja podiže jednu knjigu, skliznulu sa stolića u blato. **Čak** vadi papirnu maramicu i briše joj kapljice blata s omota, kao suze s lica. (R, 226)

Intenzivni konektor **čak** u ovom primjeru funkcioniра slično kao u primjeru (28), s tim što je ovdje intenzificirani sadržaj pohvalan čin prema kojem govornik ne pokazuje nikakvu odbojnost.

(31) **U svakom slučaju**, nakon što dva-tri puta ćopnu s ovala i iskusno razlabavi atmosferu, načelnik nastavi s izlaganjem. (R, 16)

Leksički eksplikativni konektor **u svakom slučaju** zaokružuje temu o kojoj je bilo riječi u prethodnim rečenicama (opis slatkohranog načelnika), i vraća fokus na primarni cilj teksta (pripovijedanje o sastanku nadzornog odbora).

(32) ***Uglavnom**, kad je Rasim-efendija hiljadu devetsto osamdeset i neke stigao na službu u ovu džamiju, zatekao je dlaku i ceremoniju cjelivanja i milodara.* (R, 61)

Riječ je ponovo o eksplikativnom konektoru koji ima istu funkciju kao i u primjeru (31), s tim što se u primjeru (32) njime zaokružuje priča o dolasku Poslanikove dlake u Begovu džamiju, ispričana u prethodnom dijelu teksta, a vraća se fokus na priču o samoj ceremoniji cjelivanja dlake. Dakle, **uglavnom** ovdje, kao i u narednom primjeru, najavljuje neku vrstu rezimea, uvodi iskaz koji sažima mnoštvo ranije datih informacija i nudi ih u kraćoj i jednostavnijoj verziji (usp. B. Dolić, 2015b: 63).¹⁴

(33) **Uglavnom**, taman bi započeo neki posao, eto uči ezan – prekidaj i uzimaj abdest. (R, 73)
Eksplikativni konektor u ovom primjeru zaključuje temu žestokog namaskog tempa zimi, koja je razvijana u prethodnih nekoliko rečenica romana.

(34) **Sve u svemu**, tih je mjeseci, pa i godina, Žara mnogo radio i lijetao, (...). (R, 73)

(35) Držao je Amberu za ruku, to je sve što je mogao u tom džumbusu bola. Baš je velika korist od njega. **Sve u svemu**, prilično komično, možda malo i morbidno. (R, 162)

Eksplikativni konektor **sve u svemu** u primjeru (34) ima istu funkciju kao i konektor **uglavnom** u primjeru (33); on ovdje zaključuje temu Žarinih angažmana oko dženaza, razvijanu na nekoliko prethodnih stranica romana. Isti konektor u primjeru (35) sada poentira samo sadržaj prethodnih dviju rečenica. Eksplikativni konektor ovdje je blizak verifikativnom, jer narator njime na neki način izriče svoj stav o prethodno kazanom.

¹⁴ B. Dolić (2015b) pisala je o *multifunkcionalnosti riječi uglavnom*. Odredila ju je kao česticu koja prvenstveno ima ulogu modifikatora, a potom i ulogu konektora, poštapalice i interaktiva.

(36) **Na kraju krajeva**, svi smo mi taoci svojih djela. (R, 84)

Kao što je slučaj u primjerima iznad, i ovdje eksplikativni konektor zaokružuje ono o čemu se ranije govorilo – temu Džemine dženaze koja je razvijana u prethodnim dijelovima teksta.

(37) Ništa ga ne bi koštalo da je stao s ostalima u saf, pa ako treba i između Fedahije i Huzejfea. **Na kraju krajeva**, braća su, valjda u istog Boga vjeruju. (R, 202)

Eksplikativni konektor u primjeru (37) uopćava sadržaj prethodne rečenice, svodi ga na jednu konkretnu i jasnu misao.

(38) **Ukratko**, generalno je pravilo: bolje do hadždža nego poslije hadždža, (...). (R, 106)

(39) **Ukratko**, kao sloboda koja je postala navika, sergija je osnaživala nezavisnost muslimanskih individua, (...). (R, 136)

(40) **Ukratko**, sarajevska je raja izgradila jedan novi svijet, na zaboravu, a to znači ni na čemu; (...). (R, 165)

Eksplikativni konektor **ukratko** u primjerima (38), (39) i (40) zaokružuje teme koje su prethodno razvijane u tekstu. U primjeru (38) zaokružuje pripovijedanje o hadžiji koji je prije samog hadža želio uživati još malo u onome što mu je kao vjerniku zabranjeno te jasno upućuje na zaključak te pripovijesti, u primjeru (39) zaokružuje duže pripovijedanje o sergiji, a u (40) zatvara pripovijedanje o sarajevskim imenima i nadimcima u ratu.

(41) Zaustavljao se kod novog vrela, žedan kao zemlja, i zadivljen posmatrao kako se nebeska svježina razlijeva vrelim asfaltom. Možda je ambijent bio neuvjerljiv i rogobatan, ali su Žarine misli bile dubokog korijena i rascvjetane kao otvori po cesti. **Bilo kako bilo**, za deset dana dolazi ramazan i treba ga najaviti. (R, 171)

(42) **Bilo kako bilo**, Žarina jedna i jedina ženidba bila je novi pad u stvarnost (...). (R, 55)

Eksplikativni konektor **bilo kako bilo** u primjerima (41) i (42) funkcioniira slično kao konektor **ukratko** u primjerima iznad. Zaokružuje prethodno pripovijedanje o Žarinom doživljaju ramazana (41) i pripovijedanje o poligamiji (42) te preusmjerava slušaočev fokus na ono što slijedi.

(43) **Riječju**, dogovoriše sergiju u dvije riječi. (R, 137)

Eksplikativni konektor **riječju** zaokružuje pripovijedanje o odnosu između načelnika i Husnija-efendije, precizirajući šta je u datom trenutku proisteklo iz takvog odnosa.

(44) Onda je iznenada spuštenu glavu podigao prema nebu, dok su mu hladne kapi rešetale lice, pa jednom duboko uzdahnu i promrsi nešto sebi u bradu, a onda se okrenu prema Salkici, i rukom pokaza prema granapu: „Mali, idi po pivu.“ **Ukratko**, zbogom Bože. (R, 131)

(45) Kao što je poznato, džehennemaska vatra neće kidati tamo gdje je roditeljska ruka već pekla. **Drugim riječima**, batine služe za dobro djece, i to ne bilo koje dobro, već eshatološko – samo što djeca još nisu svjesna toga. (R, 147)

(46) U mihrabu je bio student koji je solidno učio, dok je fizički dio teravije fercerao kao podmazana makina. **U suštini**, jedan osrednji Brzi Gonzales, znao je Žara i bržih, mnogo bržih, koji tokom teravije oslobode više kolektivnog znoja nego u pojedinim gradskim teretanama. (R, 178)

(47) Svanu dan kad plata ne bi isplaćena, a za njim još jedan, i još jedan. Ponovo, **znači**, po starom, uposlenici će opet svako malo pogledati na mobitele čekajući obavijest iz banke; (...). (R, 180)

(48) Svi na Radiju pričaju protiv Fedahije, ali samo se naivni Žara zaletio da mu kaže istinu u lice, i to „u ime Allaha“! Niko to nije očekivao od njega, ponajmanje dragi Allah. **Ukratko**, kao što reče Husnija-efendija, *u luda kmeta brza besjeda*. (R, 218)

Dok ranije navedeni primjeri eksplikativnih konektora zaokružuju teme o kojima je uglavnom prethodno nadugo pripovijedano, u primjerima (44), (45), (46), (47), (48) eksplikativni konektori preciziraju odnosno zaključuju sadržaj samo prethodne rečenice ili prethodnih dviju rečenica (primjer (48)).

(49) U Abidovom je oblačiću stajalo: „Nekadašnji je tridesettrogodišnjak bio stariji od današnjeg desetak godina.“ Da Žara, **drugim riječima**, umre sa sedamdeset, i dalje bi se mogao požaliti da mu je ukradeno deset godina i da umire nezreo. (R, 207)

(50) Pogledala ga je, kao da ne razumije šta pita, a onda mu polusneno prošaputala: „Da znaš, moj Adile, kako ljudi bubaju.“ **Drugim riječima**, da znaš, moj Žara, kakve emisije ljudi prave, problem je što ne slušaš dovoljno. (R, 217)

(51) Odvede je Murat u svoju kuću gdje ga čekaše ostarjela majka da joj Hanka hizmet čini. **Drugim riječima**, oženi je. (R, 200)

(52) Dragi Bože, znaš da Te volim, ali ne vidim kako je sve ovo pošteno: Huzejfe, koji nema dana škole, donio je pare da ja imam platu. **Drugim riječima**, on na meni Džennet zarađuje! (R, 202)

Eksplikativni konektor **drugim riječima** u primjerima (49), (50), (51) i (52) sadržajem rečenice kojoj pripada objašnjava značenje prethodne rečenice. U protivnom bi ova značenja ostala zamagljena, odnosno ne bi bilo potpuno jasno šta tačno govornik želi poručiti prethodno rečenim.

(53) **Jednostavno**, nije imao šta za reći ili, to što je imao, ne govori se u džamiji. (R, 183)

Eksplikativni konektor **jednostavno** u ovom primjeru zaokružuje i poentira priču o Žarinom izbjegavanju držanja vaza tokom cijele hodžinske karijere.

(54) „Nekim ljudima, **jednostavno**, fali daska u glavi. Ne primjećuju kako zbog njihovih bukovih glava padaju tuđe mrtve glave. (55) **Zapravo**, oni bi skratili za glavu sve ono što je drugačije od njih samih“, zaključio ljutiti promotor, veseli Fedahija. (R, 19)

U primjerima (54) i (55) primjećujemo upotrebu dvaju različitih leksičkih konektora u govoru jednog lika. Dok u primjeru (55) nalazimo eksplikativni konektor koji sadržajem rečenice kojoj pripada dodatno objašnjava odnosno precizira sadržaj prethodne rečenice, u primjeru (54) vidimo verifikativni konektor kojim govornik sadržaj rečenice označava kao sasvim očigledan.

(56) Neka jednom zavazda više shvati da svako ima svoju nafaku, niko mu nije kriv što se nije rodio u izobilju i što živi na mrvicama onih koji jesu. Kriv je, **zapravo**, on, što povozdan mjeri koliko je ko dobio. (R, 211)

(57) I tako kolege počinju izbjegavati Žaru, više vole čitati portale i snimati vijesti; jedna stvorenja, u čemu im život prolazi. Proročke tužaljke sve češće nailaze na negodovanje: dobar je momak, ali malo pretjeruje. **Zapravo**, kvari atmosferu. (R, 217)

(58) Njegov rahmetli otac je bio zagriženi Pitar; tada je to značilo fiksni identitet, dubinski osjećaj pripadnosti, fantastične legende, epsko suparništvo sa Željkom, društvenu solidarnost, pa čak i određeno intelektualno zadovoljstvo. (...) U Žarinoj rodbini su, **zapravo**, svi navijali za Sarajevo, izuzev amidže Besima, starog, brkatog, nezainteresiranog varioca, u kojem se nikad nije udomaćila ni najmanja euforija, nikakav polet. (R, 214)

Narator eksplikativnim konektorom **zapravo** u primjerima (56), (57) i (58) precizira, preoblikuje i zaključuje iskaz koji je prethodio.

(59) *Stigla je u Begovu, razumije se, uz najviše državničke počasti, oficire i trube, a dočekaše je i paša i ulema.* (R, 61)

(60) Gaib mu je tada preko prijatelja zaprijetio da će mu iz daljine razvaliti televizor, **razumije se**, uz pomoć džina, (...). (R, 154)

(61) Jedan slijepac luta bespućima postapokaliptične Amerike noseći tajanstvenu knjigu, koju je spreman štititi životom. Knjiga je, **naravno**, Biblija, (...). (R, 47)

(62) Žara je uoči povratka sanjao Azraila. Nije mu, **naravno**, vidio lice, ali je jasno znao o kome je riječ. (R, 103)

(63) Neki će reći, hrsuz hrsuzina lahko pozna, ali bolji poznavaoци prilika znaju da je načelnik samo na vrijeme shvatio da država radi *sa, mimo, iznad*, ali nikad i *protiv* kriminalaca. Do istog su zaključka, **naravno**, došli i kriminalci, bistri po prirodi. (R, 144)

(64) Husnija-efendija je **naravno** obavijestio nadređene, ali i to je bila formalnost, s obzirom na dobre odnose koje je načelnik vertikalno njegovao, kao voćku, duž Islamske zajednice. (R, 137)

(65) Tako to ide u ovom nerazvezivom životu, čisto da se isplačeš nad svim tim dubokim simetrijama i jeftinim paradoksima: prođeš kroz žestoke bitke, izbjegneš šume granata i umreš od grane, takoreći lista. Događa se, **naravno**, i obrnuto: odživiš svoj vijek mirno, izbjegavajući leptira da ucviliš, a pogineš u parku od terorističke bombe. (66) **Ukratko**, nema smrti bez edžela dana. (R, 84)

Leksički verifikativni konektori iz primjera (59), (60), (61), (62), (63), (64), (65) ponašaju se kao konektor **jednostavno** iz primjera (54) – narator njima iskazuje podrazumijevanje, tj. sadržaj iskaza označava kao logičan, očekujući da ga takvim vidi i sagovornik i da zna da je, naprimjer, u snu nemoguće vidjeti lice meleka smrti (62), da kriminalci nisu nimalo naivni – naprotiv (63), da je bilo kakve aktivnosti pod okriljem općine neophodno prijaviti nadređenima (64) i slično. Eksplikativni konektor **ukratko** u primjeru (66) poentira ono što je rečeno u prethodnom iskazu.

(67) Načelnik je, **naravno**, mogao riješiti problem, on umije takve čvorove raspetljati, samo kad hoće, ali je trenutno imao prećih nevolja. (R, 134)

Verifikativnim konektorom **naravno** narator iskazuje svoje viđenje problema odnosno mogućeg rješenja problema iznesenog u prethodnim dijelovima teksta. Ovdje u upotrebi konektora **naravno** naslućujemo i blagi govornikov prijekor usmjeren ka načelniku spomenutom u iskazu.

(68) Uzevši riječ, autor je duboko glavom zaorao, sve do arapskih paganskih obreda, koje je islam uglavnom zabranio. Neke su prakse, **međutim**, ostale, kao što su i u našoj tradiciji pretjerali brojni slavenski običaji, tabui i bajalice. (R, 19)

(69) *Riječ je, **međutim**, o jednoj notornoj podvali.* (R, 60)

(70) **Međutim**, u redakciju su stizala i svjedočenja o njegovom hihotanju i pucketanju prstima od samopouzdanja po kafanama i općinskim uredima. (R, 181)

Konfrontativni konektor **međutim** sadržaj rečenice kojoj pripada stavlja u odnos suprotnosti prema prethodnoj rečenici ili rečenicama, odnosno njihovom sadržaju. U primjeru (68) u tom odnosu stoje prakse prihvaćene kod muslimana naspram islamskih propisa koji zabranjuju te iste prakse, dok konektor iz primjera (69) sadržajem rečenice kojoj pripada dokida izmišljenje narodne priče, ispričane u prethodnim odlomcima teksta. Konektor u primjeru (70) sadržaj rečenice u kojoj se nalazi suprotstavlja sadržajima prethodnih rečenica iz teksta u kojima je opisivana Fedahijina uzemirenost i rad na poboljšanju uslova na Radiju.

(71) Svi smo se plašili da će ostati bez noge. **Međutim**, stanje koje zatičemo izgleda zadovoljavajuće. (R, 92)

(72) Uposlenici Radija „Zambak“ su od početka do danas pokazali da imaju potencijala adekvatno realizirati projekt koji je Osnivač pokrenuo na temelju Studije izvodljivosti, a koji se zove Radio „ZAMBAK“. **Međutim**, ti isti uposlenici, koji su osvjetlili obraz Općine, više nemaju snage za realizaciju programa. (R, 133)

(73) Nema druge, izračunao je Hasan, nego da otkinu po jednu stranu na svakom kauču, pa će ih nekako valjda nalijepiti, našarafiti, zakucati, kad se smjeste kod Ferida. (...) Žara, **međutim**, ne želi ništa otkidati, ne sada i ne ovdje. (R, 222)

U primjerima (71), (72) i (73) jasno se vidi odnos suprotnosti koji konfrontativni konektor **međutim** uspostavlja među sadržajima dvaju iskaza. Očekivanje koje prepoznajemo u sadržaju prvog iskaza u primjeru (71) nadmašeno je u drugom – ispostavlja se da je realno bolje od onog očekivanog, dok je u drugom iskazu u primjeru (72) očekivanje na neki način iznevjereno, jer radnici koji su pokazivali potencijal za kvalitetan rad nemaju više snage za njega. U primjeru (73) jasno iščitavamo suprotstavljenost Žarinog stava Hasanovoj zamisli, intenzificiranu konfrontativnim konektorom.

(74) Geri je najupečatljivije ostao u sjećanju šamar; šamar koji je udarala ognjena očeva ruka. (...) Gera danas, **međutim**, razumije svog oca. (R, 148)

Za razliku od prethodnih primjera u kojima je konektorom *međutim* jasno izražen odnos suprotnosti među sadržajima iskaza, u ovome je taj odnos, iako postoji, manjeg intenziteta te konektor ovdje kao da ima i dopusno značenje.

(75) **S druge strane**, muholovka, naročito popularna u nekim pobožnim krugovima, višenamjensko je oruđe. (R, 148)

(76) Žara, **s druge strane**, nikad neće zaboraviti čudesno rumenilo tog sabaha: čovjek bi baš morao biti džukela pa ne skine kapu Maestru iza tih pruga i boja, (...). (R, 162)

Iako je riječ o konfrontativnom konektoru i u primjerima (75) i (76), ponovo je odnos suprotnosti među sadržajima iskaza u čijem je sastavu konektor i onog iskaza koji mu prethodi slabijeg intenziteta. Narator i o muholovki govori kao o sredstvu kojim roditelji

fizički kažnjavaju djecu, kao što je prethodno govorio o kaišu. Muholovka je suprotstavljena kaišu samo kao sredstvo s više namjena. U primjeru (76) narator ostavlja po strani ranije opise grada, a naspram njih ističe Žarinu očaranost ljepotom neba u rano jutro.

(77) Kada bi svi očevi bili slobodni da rade šta žele, gdje bi bio kraj ljudskoj sreći? **S druge strane**, treba razumjeti i Žaru, nije više mogao ni samo maštati o onom milionu, morao je nešto učiniti. (R, 219)

Konfrontativni odnos koji među dvama iskazima uspostavlja konektor **s druge strane** u primjeru (77) jasniji je nego u primjerima (75) i (76). Dok se u prvom iskazu indirektno osuđuje Žarin postupak, u drugom se za njega nalazi opravdanje.

(78) **Prvo**, to što Žara piše i snima mogu pisati i snimati i oni, samo nemaju vremena. **Drugo**, njihova je priča neupitno kvalitetna, do te mjere da zaslužuje da bude ukradena. **Treće**, Žara je neki nemaštoviti tip koji ne zna sam slagati, nego su mu potrebni drugi tipovi da lažu umjesto njega. **Četvrto**, Žara je neki osrednji tip koji krade tuđe priče, što je potpuno pogrešno, jer i pčela uzima nektar sa mnogog cvijeća, ali je med isključivo njen. (R, 107)

(79) **Druga stvar**, *background* je Žaru naučio da se ništa ne smije baciti, ne samo da je jazuk, već i priziva nesreću. Ne bacimo li ih u usta, mrvice plaču. **Treće**, čim bi Žara otvorio oči, odmah je morao da jede. (...) **Četvrto**, nagomilana glad Žarinih predaka konačno je došla do sofre kroz njihovog najmlađeg potomka. (R, 75–76)

Amplifikativni konektori kakvi su zastupljeni u ovim odlomcima teksta imaju razvijajuću ulogu, upućuju na tekstualne cjeline postavljene stupnjevito (Jahić – Halilović – Palić 2000: 462). Ovi konektori kao diskursne oznake ukazuju i na to šta je naratoru važnije da spomene prvo – upućuju na listu prioriteta koje postavlja kada pripovijeda o tome kako drugi doživljavaju Žaru i njegov posao (78) i o Žarinom odnosu prema hrani (79).

Iz prethodno navedenih primjera gramatičkih konektora možemo zaključiti da oni ipak nisu samo vezivna sredstva odgovorna za koheziju i koherenciju teksta. Pored toga, oni kao diskursne oznake mogu odražavati zanimljiva značenja – ukazivati na emocionalna stanja govornika, duže trajanje ili ponavljanje nekog stanja kod njega, na nesklad između sadržaja

iskaza kome pripadaju i sadržaja prethodnog iskaza itd. Leksički su konektori u tom (značenjskom) smislu, kako smo mogli vidjeti u primjerima iz romana, još raznovrsniji od gramatičkih, pa stoga predstavljaju i još bogatiji izvor za istraživanje diskursnih oznaka.

3.2. Diskursne oznake raznolike po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti

Već smo na početku konstatirali da funkciju diskursnih oznaka osim konektora, koje, kako smo naveli, neki autori poistovjećuju s diskursnim oznakama, u nekim slučajevima vrše i druge jezičke jedinice koje ne pripadaju jedinstvenoj gramatičkoj kategoriji. Diskursne oznake, dakle, čine heterogenu skupinu jezičkih jedinica, što će u našem slušaju biti uzvici, čestice, prilozima, glagoli, poštapalice, pa i klauze i sintagme.

3.2.1. Uzvici kao diskursne oznake

Uzvici se u gramatikama definišu kao riječi kojima se doziva ili podstiče, iskazuju emocionalna stanja govornika i oponašaju zvukovi iz prirode. Uzvici u diskursu mogu imati i funkciju diskursne oznake, uglavnom zadržavajući neko od svojih temeljnih značenja.

(80) Jedne večeri upitao je Amberu šta bi uradila da zaista imaju milion. „**Joj**, zamisli“, uzdahnu ona. (R, 10)

(81) **Joj**, zamisli da dođe. Ja bih, majke mi, cijelu noć preplakala. (R, 30)

(82) *Donesosmo li onaj krompir? **Joj**, da vidim.* (R, 10)

(83) Jedan, onaj niži, priča: „**Joj**, da vidiš Ele.“ (R, 30)

Uzvik **joj** u svim primjerima iznad ima ulogu diskursne oznake, ali ne odašilje istu poruku u svakom. Naime, u primjerima (80) i (81) iskazuje zanesenost i svojevrsno ushićenje uzrokovano maštanjem da se nešto ostvari (dobitak miliona i gostovanje željenog pjevača), dok u primjeru (82) upućuje na blago negodovanje govornika ili samoprijekor što se ne može

sa sigurnošću sjetiti da je nešto uradio (donio domaćinima krompir na poklon). U primjeru (83) ukazuje na iznenađenost govornika onim što je vidio (ponašanjem starog prijatelja).

(84) **Eh**, kad je dragi Bog objavljivao vječni Kur'an, druga su to vremena bila. (R, 34)

Uzvik **eh** u ovom primjeru ima nostalgični prizvuk.

(85) *Ko mu je smjestio? Eh, ko!* (R, 51)

Za razliku od prethodnog primjera, u ovome uzvik **eh** doprinosi iskazivanju prijekora i ukazuje na to da govornik smatra da je jasno i očigledno ko je onaj ko je izazvao ovaj prijekor.

(86) Tetka je ridala: **o**, gdje joj je sad brat-šehid da vidi kako mu se sin ženi! (R, 56)

(87) **O**, zašto ih uvijek prave oni što se neće penjati na njih! (R, 63)

(88) Kukao je, **o** zašto i danas ne grade one male hercegovačke munare: (...). (R, 64)

(89) **O**, kada se život spektakularno sruši ili kad se nad njega natkrili teški bankrot kao kakva akšamska oluja, (...) – tada muškarac ili žena dižu ruke u znak sloma i idu kod maga da im razveže čvor, pokaže krivca, osvijetli prečicu, da utjehu. (R, 155)

(90) **O**, zašto vjerničke duše znaju biti tako dosadne? (R, 107)

(91) **O**, znao je Abid lanuti u džamiji, (...). (R, 123)

(92) Ne radi se ovdje o tome da su muški članovi šerijatskih veza nekakve mlakonje. **O**, naprotiv! (R, 53)

Uzvici kao diskursne oznake sadržaj svakog od ovih iskaza čine ekspresivnijim i bogatijim za neka dodatna značenja ili barem nijanse značenja. U većini je ovih primjera riječ o negodovanju onog na šta upućuje sadržaj iskaza i žalu zbog tog. U primjeru (90) uočavamo zapitanost, u (91) diskursnom oznakom govornik sadržaj iskaza označava kao očigledan i općeprihvaćen, dok u (92) govornik intenzificira svoj stav o tome da momci u šerijatskim vezama nisu *mlakonje*.

(93) „**Uh**, dobro je“, otpuhnu Rumun, „ja mislio opet mi zaparali golfa.“ (R, 83)

(94) **Uh**, baš je Džemo bio ljute krvi posljednjih mjeseci, (...). (R, 84)

(95) **Uh**, nema veće nesreće od vola koji hoće na insana. (R, 98)

(96) „**Uh**, što sam imo dobrog jugu, no šćaše na čovjeka.“ (R, 99)

(97) **Uh**, jes se plašio. (R, 98)

(98) **Uh**, nikako se huda nije mogla navići na njih. (...) (R, 14)

U prvom je primjeru (93) **uh** uzvik olakšanja, dok u ostalima doprinosi evociranju uspomena, odnosno prisjećanju na nešto neugodno.

(99) Rora bi se popeo na munaru da uči ezan, a gorepomenuta ekipa bi mu se smijala odozdo u brk: „**Jao**, Rore mujezina!“ (R, 65)

Uzvik **jao** koji se uglavnom koristi da se iskaže iznenađenje ili oduševljenje ovdje je kao diskursna oznaka upotrijebljen u svrhu ismijavanja i iskazivanja ironije.

(100) *Volove sam mislio tek dogodine davati, ali odnekud se pojavi nekakav domaćin iz Višegrada i ponudi mi za njih četiri miliona. **Hej**, četiri miliona! Ni kroz godinu ne bih toliko uzo. **Aman**, pazarim i volove!* (R, 118)

Uzvikom **hej** govorik intenzificira svoje iznenađenje i zadovoljstvo uspješnom trgovinom, ukazujući i sagovorniku na njih. Sličnu funkciju ovdje ima i turcizam **aman**.

(101) Kakvo je, **dovraga**, ime Samedin, i ne samo Samedin, već i ostale inačice kojima jednog Samedina mogu zvati, (...). (R, 166)

*Usklična psovka*¹⁵ **dovraga** u ovom primjeru ne predstavlja tipičan oblik i način psovanja, već se ova psovka našla u funkciji diskursne oznake kojom govornik iskazuje svoju averziju prema onome o čemu govori, ukazuje sagovorniku na svoju odbojnost prema imenima koja navodi.

¹⁵ Usp. Gregurović (2021: 18).

(102) Koji su, **zaboga**, korijeni Elnisa i Husmira? (R, 166)

Diskursnom oznakom **zaboga** govornik ovdje iskazuje svoje čuđenje nad za njega očito neobičnim imenima koja spominje.

3.2.2. Čestice kao diskursne oznake

U bosnistici se riječce (čestice, partikule) obično razumiju kao riječi „kojima se iskazuje stav govornika prema onome o čemu govori. Služe za oblikovanje ili preoblikovanje iskaza, za davanje drugačijeg značenja dijelovima rečenice te za isticanje pojedinih riječi“ (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 302). U sljedećim primjerima čestice preuzimaju funkciju diskursnih oznaka.

(103) **E**, onda ću teleću. (R, 9)

(104) „**E**, što sam se dva puta u životu razrahatio“, priznat će godinama poslije Husnija-efendiji (...). (R, 14)

(105) **E** onda je riječ preuzeo Fedahija, također jedan od promotora. (R, 19)

(106) ***E**, jaraniko, moja žena se tako nikad – a evo sedamdeset i prva mi je – požalila nije.* (R, 42)

(107) ***E** ko kaže da se hatme isplati učiti, vala laže.* (R, 38)

Čestica **e** kao diskursna oznaka u prethodnim primjerima ima djelimično razvijacku ulogu – najavljuje odabir koji će uslijediti (103), zanimljivu priču (104) i (105), priznanje (106). U posljednjem primjeru dodatno upućuje na uvjerenje govornika da je u pravu.

(108) Druga joj brutalno uništava nadanja: „**Ma** nema šanse (...)“ (R, 30)

(109) **Ma** jedi, brate, kako se osjećaš. (R, 9)

(110) „**Ma** ja sam ti onaj iz *V.*, gdje si prošlog mjeseca bio na kahvi i ručku“, reče domaćin pomalo uvrijeđeno. (R, 50)

(111) „Vehabije ne daju vazifu?“, opet se ibreti neiskusni Žara.

„**Ma** kakvi.“ (R, 78)

Čestica **ma** upotrijebljena kao diskursna oznaka u primjeru (108) doprinosi iskazivanju negodovanja dok u primjeru (109) djeluje kao dodatni podsticaj govorniku da uradi nešto. U primjeru (110) ona ima djelimično razvijačku ulogu – upućuje na to da će uslijediti govornikovo objašnjenje nečega (podsjećanje sagovornika na to odakle se poznaju), a osim toga ima i prizvuk stida i nelagode, dok u (111) upućuje na govornikovu sigurnost u ono što govori i djelimično podrazumijevanje da je ono što govori općepoznato.

(112) ...ovaj radio **nažalost** ne može trošiti samo jednog čovjeka na samo jedan program. (R, 35)

(113) Osvježavali su sjećanja na žgoljava vremena u medresama, kad su buhtlama popravljali krvnu sliku. Ovdje, **nažalost**, nije riječ o hedonizmu pagana, koje Mudri Kur'an naziva stokom i gorim od stoke, već onih najpravovjernih kojima je to, nakon ženidbe i hodžaluka, sve što je u životu ostalo. (R, 77)

(114) ...Čiča-efendija započinje zgodu izvjesnog Hide iz sela kraj Konjica, koju je čuo od jednog profesora, bivšeg hodže. Tu priču **nažalost** Žara neće moći iskoristiti za novu emisiju, (...). (R, 82)

Modalna čestica **nažalost** u funkciji diskurne oznake u prethodnim primjerima otkriva govornikovu empatiju – ukazuje na to da mu je žao što na Radiju ne može svaki uposlenik raditi na samo jednom programu. Govornik također suosjeća sa Žarom i mladim hodžama koji uglavnom ne žive naročito ispunjene živote.

(115) **Nasreću**, i Ambera je sirota baš kao i on, lakše će razumjeti golotinju jedno drugog. (R, 56)

Za razliku od one u primjerima (112), (113), (114) diskursna oznaka u primjeru (115) iskazuju govornikovo odobravanje ili podržavanje onoga što je iskazano u rečenici kojoj pripada diskursna oznaka **nasreću**.

(116) Svi su, i na donjem, i na gornjem spratu, nabili slušalice i **tobože** sređuju emisije, (...). (R, 138)

Čestica **tobože** u funkciji diskursne oznake ovdje ima ulogu sličnu verifikativnom konektoru. Ukazuje nam na govornikovo znanje o tome da se radnici samo pretvaraju da sređuju emisije.

(117) U nas su se, **bogami**, uvijek jeli bijeli bubrezi. (R, 41)

(118) Ona ruka što prva hrli ka sudžuci je Žari poznata, *je li ono, **Allaha ti**, i Fedahija među njima?* (R, 229)

(119) *E ko kaže da se hatme isplati učiti, **vala** laže.* (38)

Čestica **bogati** prema *Rječniku bosanskoga jezika* „služi za pojačavanje značenja iskaza“ (Halilović – Palić – Šehović, 2010: 78). Takvo značenje po našem mišljenju ima i čestica **bogami** u primjeru (117). Cilj govornika nije da, kako je to slučaj pri upotrebi uobičajene zakletve, uvjeri sagovornika u istinitost svoje tvrdnje, već tu tvrdnju intenzificira, potvrđujući da je sam siguran u ono što govori.

Konstrukcija **Allaha mi**, koja je u *Rječniku bosanskoga jezika* navedena kao jedan od sinonima čestice **vallahi** “služi za pojačavanje sadržaja iskaza zaklinjanjem” (Halilović – Palić – Šehović, 2010: 1420). U našem primjeru (118) govornik konstrukcijom **Allaha ti** ne traži od zamišljenog sagovornika da mu zaklinjanjem potvrdi da je istina ono što on sam vidi istinom, već ponovo intenzificira sadržaj iskaza, iskazujući ovim **Allaha ti** i nijanse svog emotivnog stanja – zaprepaštenost, pa i zgađenost.

Čestica **vala** u *Rječniku bosanskoga jezika* objašnjena je skoro na isti način kao i prethodne dvije. I u primjeru (119) govornik njome iskazuje svoju uvjerenost u ono što govori, pozivajući i sagovornika da mu povjeruje. Čestica **e** na početku iskaza također služi za intenzificiranje rečenog, odašilje čak nijanse govornikove odlučnosti i blagog prijekora.

(120) „**Daj**, nemoj šuplje...“ (R, 10)

Iako je boldirana riječ u primjeru (120) izvorno imperativ glagola dati drugog lica jednine, vidimo da u ovom primjeru nema tu funkciju. Ova je riječ u *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović – Palić – Šehović, 2010: 155) objašnjena kao čestica za poticanje, i ona ovdje kao

diskursna oznaka funkcionira upravo tako. Govornik njome, dakle, poziva sagovornika da prestane govoriti, jer ono što sagovornik govori smatra *šupljom* odnosno nerelevantnom ili neistinitom pričom.

(121) **Evo**, Zemir ima priču koja sadrži dašak fantastične atmosfere iz *Majstora i Margarite*. (R, 87)

(122) Sutradan Žara prepričava društvu slučaj s Huzejfeom, iz čega se dalje razvija rasprava o konvertitima i novorođenima koji unose nemire kako u mirne džemate, tako, **evo**, i na termine. (R, 199)

(123) „**Eto**, daj koliko si nanijetio kad si krenuo iz kuće. (R, 39)

(124) **Eno** uči ezan za ikindiju, *posao zove, hoćeš sa mnom?* (R, 230)

Bulić (2022: 101) navodi da se riječi **evo**, **eto** i **eno** u literaturi određuje kao prezentativi, koji se uglavnom svrstavaju u čestice. On sam ih smatra priložima onda kada imaju tačno određene dopune, odnosno vrše funkciju predikata, a česticama kada nemaju tu funkciju, nego se umeću u iskaze i upućuju na sudionike u govornom činu (Bulić, 2022). Nigoević i Neveščanin (2011: 59) smatraju ih diskursnim oznakama „koje na implicitan način uvode i predstavljaju nešto novo“. U našim primjerima ove riječi funkcioniraju kao čestice u službi diskursnih oznaka. Govornik njima upućuje na sadržaj iskaza, usmjerava govornikovu pažnju na ono što će izreći u nastavku.

(125) **Eto**, *allahimanet*. (R, 10)

Riječ **eto** u ovom primjeru popunjava prazninu u govoru. Njome govornik pravi kratku stanku prije konačnog pozdrava ili blagi prelaz između dotadašnjeg razgovora sa sagovornikom i pozdravljanja prije rastanka.

(126) „**Hajd, bogati**, nek malo i oni vide šta je rat. Nek im zvekne koja, dobro je to za vjeru.“ (R, 123)

Riječ **hajde** u mnogim je izvorima svrstana u čestice. Bulić (2022: 98) smatra da ovaj oblik treba proglasiti glagolom s nerazvijenom paradigmom onda kada ima krnju paradigmu i

pokazuju sličnost s imperativom. Riječ **hajde** je čestica kada ne stoji u odnosu kongruencije u licu sa subjektom ili adresatom i ne ponaša se kao glagol (Bulić, 2022: 98). U našem slučaju riječ je o čestici u ulozi diskursne oznake. **Hajd** ovdje nema vrijednost imperativa, već čestice, odnosno diskursne oznake kojom govornik sagovorniku na neki način iskazuje svoju saglasnost sa sadržajem ostatka iskaza – iščitavamo da mu ne smeta da se na Kosovu (ranije spomenutom u tekstu) zarati. O čestici **bogati** u funkciji diskursne oznake već smo govorili. Ona i ovdje ima slično značenje.

(127) *Hajd allahimanet.* (R, 10)

Riječ **hajd** u ovom primjeru funkcionira kao riječ **eto** u primjeru (125).

(128) *Ama nisam nikad u pare igro i začas mi uze Redžep Čauš pare iako sam mislio da ih imam puno.* (R, 119)

Čestica **ama**, koja je porijeklom arabizam, bliska je po značenju česticama **baš**, **upravo** i sl., ali obično ima datatnu nijansu čuđenja, neslaganja, nestrpljenja ili nezadovoljstva (usp. Halilović – Palić – Šehović, 2010: 16). Kao diskursna oznaka ona ovdje upravo intenzificira govornikovo stanje nezadovoljstva i subjektivni osjećaj propasti zbog gubitka novca.

(129) Dobio je zadatak dvije emisije sedmično; (...). Žara će, **dakle**, pokrivati i ono što se na ozbiljnim radiostanicama naziva dramskim programom, (...). (R, 35)

(130) U patriotskim vremenima i podnebljima sirotinja djecom želi pripomoći naciji. Krv i meso je ono čime ona može učestvovati. To je, **dakle**, to: naivni Ambera i Žara misle da će im nacija, taj razmaženi narkoman, reći hvala. (R, 160)

(131) Pretrčao je cestu i uletio u salu. Žara će, **dakle**, prisustvovati porodu; (...). (R, 162)

(132) Teško je reći elhamdulillah kad vidimo prijatelja u novom džipu, kad čujemo kako startuje uz brdo. Teško je reći i mašallah. Žarin je problem, **dakle**, što se upoređuje s ljudima oko sebe. (R, 211)

Čestica **dakle** u prethodnim primjerima ima zaključno značenje, tj. njome se sadržaj rečenice kojoj pripada stavlja u konkluzivni odnos prema sadržaju prethodne rečenice.

(133) Stare je prijatelje, **dakle**, sam napustio, novih nije bilo, i uz njega ostade samo žena mu Rahima, (...). (R, 131)

(134) Javi se, **dakle**, na radio očajan glas, možda otac, sestra, muž, ojađeni prijatelj ili samo saosjećajni komšija, ili možda hasta lično, (...) – i traže broj Žarinog gosta, njihovog spasioca. (R, 154)

(135) Pauk je, **dakle**, ma koliko zvučalo blasfemično, duboko religiozan insekt, on tvrdo vjeruje u svoju nafaku, u svoju budalu koja je jutros veselo ustala, nesvjesna da joj je on iza ćoška skinuo šaht.“ (R, 190)

U primjerima (133), (134) i (135) čestica **dakle** ima funkciju sličnu eksplikativnim konektorima. Ona zaključuje temu razvijanu u rečenicama koje su prethodile onoj koja sadrži diskursnu oznaku – gubitak prijatelja, traženje pomoći od egzorcista Gaiba i vaz o pauku.

(136) Vaz je mnogo više od teksta. Vaz pripada uzvišenom dramskom rodu koji, kao što znamo, podrazumijeva nekakvu radnju, nekakvo događanje, nešto što je u Žarinom vaz u svakom slučaju izostalo. **Pa ipak**, pametan čovjek se treba u svim nepogodnostima i pred svakom datošću držati zlatnog pravila: vaz je opsjena, tekst je istina. (R, 191)

(137) Kao što je poznato, ali o čemu ima začuđujuće malo tragova u literaturi, posebno u onoj dobroj, nije lahko musliman biti: posebno zimi kada su vaktovi zbijeni, a voda ledena. **Pa ipak**, do Nove godine Ejub baci flašu i potpuno zasuši pod isprikom vode u stomaku. (R, 127)

(138) O, kada se život spektakularno sruši ili kad se nad njega natkrili teški bankrot kao kakva akšamska oluja, kad zataje svi zdravorazumski odgovori u slijepoj ulici vlastite prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kad se dugotrajno trčanje po lavirintu prepozna kao tavorenje u tamnici – tada muškarac ili žena dižu ruke u znak sloma i idu kod maga da im razveže čvor, pokaže krivca, osvijetli prečicu, da utjehu. (...) **Pa ipak**, Žari nije bilo jasno zašto ljudi objašnjavaju probleme vradžbinama, kada u našem društvu ima sasvim dovoljno prirodnih uzroka na koje se daju svesti životni ćorsokaci. (R, 155)

(139) I Ambera i Žara su i prije braka željeli najmanje troje, u najboljem slučaju – tri curice. **Ipak**, majci se pravdao: „Ne znam kako se dogodilo.“ (R, 159)

(140) “Ali čim je malo jaknuo, otprilike kad je uzeo i ličnu, Memnuna nije imala moć nad njim. **Ipak**, nikad se nije odvažio da joj izađe na mejdan i procijedi: „Neću da klanjam. Neću u džamiju. To me ne interesuje.“ (R, 146)

(141) Kada godinama kasnije Gera umre, ili ako hoćete, *preseli* – ciroza jetre, rodbina će se zbilja potruditi oko vjerskog ispraćaja. **Ipak** im je ostavio značajan keš. (R, 144)

Čestice u prethodnim primjerima značenjima koja reflektiraju liče na konfrontativne konektore jer sadržaj rečenice kojoj pripadaju uglavnom postavljaju u odnos suprotnosti prema sadržaju prethodne rečenice. Očekivanja koja je sagovornik mogao razviti nakon prvog govornikovog iskaza iznevjerena su nakon što je govornik izrekao i drugi iskaz. Diskursna oznaka u primjeru (141) s iskazom kojem pripada funkcionira kao dodatno objašnjenje prethodnog iskaza – govornik sagovornika upućuje na razlog truda Gerine rodbine oko njegove sahrane.

3.2.3. Poštapalice kao diskursne oznake

Poštapalice¹⁶ su u gramatikama uglavnom objašnjene kao podvrsta čestica koje su sintaksički i logički nepovezane s ostatkom rečenice; govornik ih koristi bez veze s njihovim osnovnim značenjem onda kada mu je potrebna kratka pauza da se sjeti adekvatne riječi. U funkciji poštapalica mogu se naći i punoznačne i nepunoznačne riječi, izolirane riječi kao i skupovi riječi. Badurina – Matešić (2013: 16–17) navele su kriterije na temelju kojih se nešto proglašava poštapalicom: semantički, sintaksički, fiziološko-psihološki, modalno-eskpresivni i estetski kriterij.¹⁷ Dodatno navode i šesti kriterij – kriterij ponavljanja. Badurina – Matešić (ibid.) uočile su sličnost između diskurskurnih oznaka i poštapalica u nekim kriterijama, dok su Kurtić – Aljukić¹⁸ poistovjetili poštapalice s diskursnim oznakama.

(142) **Znači**, ne mogu da vjerujem. (R, 30)

Glagol **značiti**, odnosno njegov prezentski oblik za 3. lice jednine tipičan je primjer poštapalice u našem jeziku. Ova poštapalica i postoji samo u ovom obliku, tj. glagol u ovom

¹⁶ Usp. Kurtić – Aljukić (2013).

¹⁷ Detaljno o svakom kriteriju v. Badurina – Matešić (2013: 16–17).

¹⁸ V. Kurtić – Aljukić (2013).

slučaju ostaje bez konjugacije. Poštapalice smo također svrstali u diskursne oznake, a ovom ovdje govornik pravi kratku stanku prije nego što iskaže svoje iznenađenje, odnosno nevjericu.

(143) Ela, jarane, šta ima **ba**? (R, 30)

Poštalicu **ba** Kurtić – Aljukić (2013: 518) opisuju kao kulturološki specifično sredstvo iskazivanja modalnosti te kao interakcijsku radnju kojom sagovornika motiviramo na neki odgovor, što je i u našem primjeru slučaj.

(144) ...pitao je samog sebe: „**Pa**, ima li, jarane, smisla?“ (R, 47)

(145) **Pa**, nismo ginuli da sad ne smijemo pustiti Kur'an ili ezan na radiju koji sami osnivamo. (R, 16)

(146) **Pa**, Bože mili, jesam li baš ovakav? (R, 114)

(147) „**Pa** to radiš i sad“, otkrnu ona. (R, 11)

(148) Fedahiji se smučio ovaj argument kao da mu je i sam pomen na poliandriju šlogirao misao. **Pa** nije ženska fudbalska lopta da se posuđuje drugima: *vraćam odmah, da se samo malo ispušem*. (R, 55)

(149) Sinovi su bili šokirani: „Čudimo se tebi, efendija. **Pa** to je vječni život...“ (R, 71)

(150) „Jesi li ti, hadžija, šta kupio?“, upitao je jedan, a drugi mu u čuđenju odgovorio: „**Pa**, rašta sam dolazio!“ (R, 112)

Sastavni veznik **pa** u prethodnim primjerima funkcionira poput poštapalice ili blage stanke u govoru koja najavljuje važnost sadržaja koji će bit izrečen iskazom koji slijedi. U primjerima (145), (148), (149), (150) podsjeća na verifikativne konektore jer njime govornik sadržaj date rečenice označava kao sasvim jasan i očigledan.

3.2.4. Mogućnost funkcioniranja klauza kao diskursnih oznaka

Ponekad se u funkciji diskursnih oznaka nađu jedinice koje sadrže predikat, odnosno glagol u ličnom glagolskom obliku. Takve su jedinice po unutarnjoj strukturi rečenice, odnosno klauze (proste rečenice koje su sastavnice složene rečenice). Međutim, budući da se diskursne oznake, po definiciji koju smo usvojili, mogu ukloniti bez posljedica po značenje i bez narušavanja gramatičke strukture, teško ih je smatrati klauzama u istom smislu kao i klauze koje se ne mogu ukloniti bez štete po značenje i gramatičnost. Takve su, naprimjer, konstrukcije **da izvinete, ako Boga znadeš, ako ćemo pošteno / pravo** i sl.

(151) Toliko je sve naopako da se mlada gospoda smije kad neko jede bijele bubrege. Misle da to ima veze s nečijom, **da izvinete**, snagom ili nemoći. (R, 41)

(152) *Ponekad bi se neka žena porađala satima i ne može, **da izvinete**, da se porodi.* (R, 42)

Konstrukcija **da izvinete** u prethodnim primjerima ima ulogu diskursne oznake kojom govornik pokazuje sagovorniku da mu je neprijatno govoriti o onome o čemu govori, da određenu temu smatra neugodnom te mu se stoga izvinjava.

(153) „Šta je gotovo, Šabane, **ako Boga znadeš**“, skoro ga uglas razuvjeravaše prisutni domaćini. (R, 193)

Konstrukcija **ako Boga znadeš** u primjeru (153) funkcionira kao diskursna oznaka kojom govornik (ovdje prije govornici) iskazuje čuđenje i negodovanje onoga što je sagovornik prethodno izjavio.

(154) *Životna kušnja (što, **ako ćemo pošteno**, Sarajevo u svojoj najdubljoj istinitosti, samo po sebi i jeste, u takoreći Aristotelovoj „što bijaše biti“) kao da se događa, slikovito kazano, uvijek na pola brda: strmoglaviti se u ponor ili ostati i guliti naviše.* (R, 49)

(155) Nigdje kao tamo pomoć nije bratskija, niti, **ako ćemo pošteno**, više zaslužena. (R, 182)

Konstrukcija **ako ćemo pošteno** kao diskursna oznaka bliska je leksičkim verifikativnim konektorima. Njome govornik priznaje svoje stavove. Ona upućuje na to da je govornik svjestan da je ovakve stavove možda nepopularno izreći, no potreba za iskrenošću navodi ga na to.

3.2.5. Sintagma kao diskursna oznaka

Sintagma kao „unutarrečenična sintaksička konstrukcija bez svojstva predikativnosti, koja nastaje udruživanjem sintaksema“ (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 333) može imati funkciju diskursne oznake. U našem se slučaju s takvom funkcijom javlja sintagma sastavljena od dviju sintaksema.

(156) Što se ahaba tiče, neće biti za jedne plate, ali, **Bože moj**, ovo je samo početak, dunjaluk je golem. (R, 190)

Sintagma **Bože moj** u ovom primjeru ne predstavlja invokaciju Boga, kako bismo je u osnovnom značenju mogli razumjeti. Ona ovdje funkcionira kao diskursna oznaka kojom govornik iskazuje svoju pomirenost sa situacijom o kojoj saznajemo iz iskaza.

3.2.6. Glagol kao diskursna oznaka

Glagoli kao vrsta riječi kojima se iskazuju radnja, stanje i zbivanje podložni su pragmatikalizaciji koja rezultira njihovom pojavljivanju u funkciji diskursne oznake.¹⁹

(157) *Pazi*, nema tu ništa čudno: kad insan spremi na stotine mejita, ko što sam ih ja spremio, onda može očekivati da mu poneki i skoči. (R, 99)

Glagol **paziti** koji ovdje ima oblik imperativa 2. lica jd. zapravo ne vrši funkciju imperativa, (iako zadržava u sebi i nijasne tog primarnog, osnovnog značenja) već diskursne oznake. Govornik njime traži sagovornikovu pažnju da bi mu nešto saopćio – ova mu diskursna oznaka poput poštalice služi da zastane i blagom stankom ukaže na to da je ono što će reći u nastavku važno i vrijedno slušanja.

¹⁹ V. Badurina – Pranjković (2021: 13–22).

3.2.7. Prilog kao diskursna oznaka

Prilozi, koji najčešće označavaju prilike i okolnosti u kojima se vrši glagolska radnja (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 184), procesom pragmatikalizacije također mogu dobiti funkciju diskursne oznake, pri čemu često gube svoje osnovno značenje, a poprimaju neko novo.

(158) **E, sad**, zamislite Kentyja dok priča o ramazanu, kako laže da posti, kako se prisjeća svojih ramazana, majčinog iftara ili komšijinog mevluda, nečega što se nije dogodilo. (R, 169)

Prilog **sad(a)** ovdje nema vremensko značenje, nego ima funkciju diskursne oznake koja „uvodi sljedeći iskaz i usmjerava pažnju sugovornika tako da svojom funkcijom ‘inicijalne oznake’ označuje početak nove interakcijske jedinice ili nove teme u razgovoru” (Nigoević – Neveščanin, 2011: 57). Upotrebom ove diskursne oznake govornik indirektno poziva sagovornika da sasluša ono što mu namjerava govoriti u nastavku. Česticom **e** govornik pravi blagu stanku i zajedno s prilogom **sad** najavljuje sadržaj koji slijedi u nastavku.

Naposljetku, uviđamo da navedeni primjeri potvrđuju heterogenost skupine diskursnih oznaka te pokazuju, možda jasnije od primjera konektora u ulozi diskursnih oznaka, da su diskursne oznake pragmatikalizirane jedinice (usp. Badurina – Pranjković, 2021). Spomenuta heterogenost rezultirala je i mnoštvom raznolikih značenja koja nisu uvijek jasno utvrđena, nego ih prepoznajemo na osnovu datog konteksta.

4. Zaključak

Nakon teorijskog određenja i praktičnog oprimjerenja onoga što smo nazvali diskursnim oznakama, možemo izvesti nekoliko zaključaka o ovim jezičkim jedinicama.

Diskursne smo oznake, naime, odredili kao jezičke jedinice raznolike po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti koje ne vrše sintaksičke funkcije unutar rečenice, koje ne utječu na istinitost propozicije iskaza i čije odsustvo ne utječe na gramatičnost rečenice, a služe kao sredstva kohezije i koherencije teksta i diskursa te kao signale kojima govornik usmjerava sagovornika kako treba interpretirati iskaz. Izdvojeni primjeri dokazuju da su diskursne oznake zaista raznolike po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti – u njihovoj su se službi našli konektori (gramatički i leksički), uzvici, čestice, poštapalice, sintagme, klauze, glagoli, prilozima. Diskursne su oznake sintaksički i semantički nezavisne od ostatka rečenice. Svaki je od navedenih primjera prošao tzv. „test brisanja“, koji je potvrdio da je i nakon uklanjanja diskursne oznake iskaz još uvijek gramatičan i razumljiv, odnosno prenosi isti propozicijski sadržaj (iako ne više na eksplicitan način). Osim sintaksičke i semantičke nezavisnosti, vidjeli smo da im je često svojstvena prozodijska i interpunkcijska samostalnost. Nekada je glavna uloga diskursnih oznaka kohezija i koherencija teksta i diskursa, kako smo mogli primijetiti uglavnom na primjerima gramatičkih konektora, dok u drugim slučajevima primarno funkcioniraju kao govornikove upute o interpretaciji iskaza sagovorniku. Često otkrivaju govornikov stav prema sadržaju iskaza te čine iskaz ekspresivnijim. Kad je riječ o distribuciji diskursnih oznaka, uvjerali smo se i u dosadašnje tvrdnje da one uglavnom teže inicijalnoj poziciji u iskazu ili diskursu, ali smo također zabilježili i nekoliko primjera medijalne pozicije diskursnih oznaka, kao i jedan primjer diskursne oznake u finalnoj poziciji iskaza (Ela, jarane, šta ima **ba**? (R, 30)). Gledišta L. Badurine podstakla su nas i da ispitamo da li je zaista odabir diskursne oznake djelimično ograničen, odnosno uvjetovan širom ko(n)tekstualnom situacijom. Poredeći primjere diskursnih oznaka raznolikih po sastavu i kategorijalnoj pripadnosti uvjerali smo se u istinitost njene tvrdnje. Ponovo ćemo se kratko osvrnuti na jedan od prethodno navedenih primjera diskursnih oznaka: **Riječju**, dogovoriše sergiju u dvije riječi. (R, 137) Ako bismo eksplikativni konektor **riječju** iz ovog primjera zamijenili nekim drugim eksplikativnim konektorom, kao što je *naime*, *drugim riječima*, *ukratko rečeno* ne bismo znatno promijenili značenje iskaza. Zamijenimo li ovaj eksplikativni konektor nekim, naprimjer, verifikativnim konektorom (*zaista*, *očigledno*, *razumije se*), promijenit ćemo značenje iskaza. Već pri pokušaju zamjene spomenutog konektora klauzom koja vrši funkciju diskursne oznake kao što je *ako Boga znadeš*, naići ćemo na prepreku – ne

samo da ćemo uveliko promijeniti značenje, nego ćemo dovesti u pitanje i razumljivost ovog iskaza. Dakle, uprkos tome što su fakultativne i što funkciju diskursne oznake može vršiti nekoliko različitih jezičkih jedinica, diskursne oznake nisu (uvijek) međusobno zamjenjive jedna drugom, makar se radilo o diskursnim oznakama iz iste kategorije. Zaključit ćemo da iako (bitno) ne mijenjaju propozicijski sadržaj iskaza, diskursne oznake nisu lišene svakog sadržaja. Svaka od njih ima svojevrsno temeljno značenje i njihov odabir jeste, kako smo već naveli, uvjetovan ko(n)tekstom.

Ovaj je rad dao pregled dosadašnjih istraživanja diskursnih oznaka u anglosaksonskoj, kroatističkoj, srbističkoj i bosnističkoj lingvističkoj tradiciji, ponudio teorijska određenja, a potom i praktična oprijemljenja diskursnih oznaka te naposljetku potvrdio ranije postavljene teze o ovim jezičkim jedinicama. Budući da su diskursne oznake još uvijek nedovoljno istražena tema u bosnistici, nadamo se da će ovaj rad biti svrhovit u tom pogledu, kao i da će biti podstrek za dalja lingvistička istraživanja na tom polju.

Izvor

R – Kadić, Samedin (2021), *Radio Piton*, Buybook, Sarajevo.

Literatura

Badurina, Lada (2008), *Između redaka: studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.

Badurina, Lada, Mihaela Matešić (2013), „Poštalice pod povećalom: o jednoj posebnoj vrsti diskursnih oznaka“, *Zbornik radova Tuzla. Grad na zrnju soli*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 9–24.

Badurina, Lada (2018), „O semantici i pragmatici diskursnih oznaka“, *Riječki filološki dani 11*, zbornik radova, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 63–74.

Badurina, Lada, Ivo Pranjković (2021), „Vrste riječi: gramatikalizacija i pragmatikalizacija“, *Riječki filološki dani 12*, zbornik radova, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 13–22.

Blagojević, Savka N. (2021), „Manje zastupljeni eksponenti tekstualne konekcije u naučnim člancima engleskih i srpskih govornika – kvalitativna i kvantitativna analiza“, *Godišnjak za srpski jezik 19*, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, Centar za strane jezike, Niš, 35–50.

Bulić, Halid (2021), „Čestice bosanskog jezika i gramatička kategorija lica“, *Sarajevski filološki susreti 6: Zbornik radova (knjiga I)*, Sarajevo, 86–107.

Ceković-Rakonjac, Nevena (2011), „Različiti pristupi definisanju i opisu diskursnih markera“, *Anali Filološkog fakulteta 23/2*, Beograd, 133–153.

Ceković, Nevena P. (2016), *Diskursni markeri u govornoj produkciji na italijanskom kao drugom jeziku*, doktorska disertacija, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Čudomirović, Jovan M. (2017), „O konektorima kojima se signalizira promena predmeta diskursa“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 46/3*, 175–194.

- Dolić, Belkisa, Nedim Haračić (2014), „Arapske modalne partikule i adekvatnost njihovih prijevodnih ekvivalenata u bosanskome jeziku: Sura Et-Takasur“, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću* 7/7, Bihać, 215–241.
- Dolić, Belkisa (2015a), „Uloge diskursnih oznaka u naučnome funkcionalnom stilu“, *Lingua Montenegrina*, VIII/2, 16, Cetinje, 21–40.
- Dolić, Belkisa (2015b), „Multifunkcionalnost riječi ‘uglavnom’“, *Pismo* 13, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 56–71.
- Đurić, Miloš D. (2016), „Diskursni markeri u akademskim predavanjima iz elektrotehnike i mašinske tehnike“, *Melissa*, 15/2, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 265–275.
- Gregurović, Marija (2021), *Psovke u hrvatskome jeziku*, diplomski rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Pula.
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Hržica, Gordana, Sara Košutar, Kristina Posavec (2021), „Konektori i druge diskursne oznake u pisanome i spontanome govorenom jeziku“, *Fluminensia* 33/1, Rijeka, 25–52.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Jurčević, Jana (2021), *Cyber-pragmatika i evolucijski aspekti diskursnih oznaka – od dijalogičnosti šutnje do izvora poštapalica*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Košutar, Sara, Gordana Hržica (2019), „Konektori u spontanome govorenom jeziku“, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/1, Zagreb, 157–183.
- Kurtić, Emina, Bernes Aljukić (2013), „Poštapalice u razgovornom bosanskom jeziku: pozicijska obilježja i funkcija poštapalica u konstrukcijskim komunikacijskim jedinicama“, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/2, Zagreb, 509–526.

- Maričić Mesarović, Sanja (2019), „Konverzacioni diskursni markeri u nastavi španskog kao stranog jezika“, *Komunikacija i kultura online* 10/10, 1–18.
- Nigoević, Magdalena, Ana Neveščanin (2011), „O inicijalnim diskursnim oznakama u hrvatskom i talijanskom jeziku“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 4, Split, 51– 65.
- Nigoević, Magdalena (2011), „Neka načela određivanje diskursnih oznaka“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/1, Zagreb, 121–145.
- Schiffrin, Deborah (2001), „Discourse Markers: Language, Meaning and Context“, u: *The Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 54–75.
- Vickov, Gloria (2010), „Terminološka previranja u teorijskom određivanju diskursnih oznaka“, *Fluminensia* 22/2, Rijeka, 95–110.
- Vickov, Gloria (2020), „Diskursne oznake u teorijskom trokutu (s osvrtom na engleski jezik)“, *Lingua Montenegrina* XIII/1 (25), Cetinje, 107–137.

Internetski izvor

Bookstan Sarajevo: „Bookstan 2021: Samedin Kadić "Radio Piton"”

<https://www.youtube.com/watch?v=pOsvmMrycjw>. Objavljeno: 19. 7. 2021.